

L'ESTAT MODERN COM A PROBLEMA
HISTORIOGRÀFIC

CAP A UNA HISTÒRIA POLÍTICA SENSE ESTAT

Ivette Roig Pepa
Tutor: Xavier Torres Sans
27 de juliol, 2018

Treball de Final de Grau
Grau en Història
Universitat de Girona

ÍNDIX

INTRODUCCIÓ.....	2
DIFERENTS ACCEPCIONS PER UN MATEIX TERME.....	4
ELS ESTATS.....	6
LO STATO.....	7
L'ESTAT.....	10
INVOCANT L'ESTAT ABANS DE L'ESTAT: EL NAIXEMENT TARDÀ DE L'ESTAT MODERN.....	12
LA HISTORIOGRAFIA DEL PARADIGMA ESTATAL.....	20
L'ESFONDRAENT DEL PARADIGMA I LA HISTÒRIA POLÍTICA A LES DARRERIES DEL SEGLE XX.....	35
LA HISTÒRIA POLÍTICA ACTUAL: MÉS ENLLÀ DE L'ESTAT.....	43
EL GIR LINGÜÍSTIC.....	44
L'ESCOLA DE CAMBRIDGE I EL GIR CONTEXTUAL.....	45
LA <i>BEGRIFFSGESCHICHTE</i>	47
LA MICROHISTÒRIA COM A VIA D'APROXIMACIÓ A LA HISTÒRIA POLÍTICA SENSE ESTAT.....	49
L'ESTUDI DEL PODER, L'ESTUDI DEL DISCURS I L'ESDEVENIMENT: UNA APROXIMACIÓ A MICHEL FOUCAULT.....	51
CONCLUSIONS.....	56
BIBLIOGRAFIA.....	58

INTRODUCCIÓ

Durant el segle XIX sorgiren els Estats contemporanis, que aviat es definiren com Estats nació. L'ambient intel·lectual de l'època es va dirigir a legitimar-los, a defensar la seva existència en base a l'arqueologia, la història o les ciències socials. La idea de progrés tan arrelada a través del desenvolupament de la ciència, feia veure l'estat com l'últim estadi evolutiu de les societats humanes. Des del moment en què es va començar a parlar d'*Estat* —en el sentit contemporani— aquest va ser aplicat a les èpoques anteriors a la Revolució Francesa. En aquell moment van néixer l'estat modern, l'estat absolutista, l'estat medieval, entre tants d'altres. Era la contraposició de dos mons i, alhora, el seu lligam. La reacció nostàlgica d'un romanticisme que davant la Revolució Industrial s'emmirallava en l'*autenticitat* medieval, com també la recuperació d'un passat que havia de mostrar una suposada identitat nacional, l'antiguitat de la qual arrelava en temps immemorials. Tot plegat feia palesa la distància entre dues èpoques, diferents però alhora unides. L'una legitimada per l'altra. I, és clar, sempre sota el marc mental, ideològic i conceptual del segle XIX¹.

Fins fa poques dècades la Història ha estudiat les relacions polítiques de l'Antic Règim des d'una mirada basada en l'existència d'una estructura anomenada Estat. Per a l'època moderna, *Estat modern* ha estat un concepte que durant molt de temps ha gaudit d'una posició privilegiada en la historiografia; es va definir durant els segles XIX i XX a partir d'uns pocs elements bàsics i generals: el monopoli de la violència, el centralisme, l'absolutisme, les institucions, la hisenda, o el Dret. Tanmateix, des de fa unes dècades aquests elements que s'havien donat per suposats han estat qüestionats, han estat estudiats en profunditat i amb rigor, i s'ha fet palès que aquell Estat modern ni era tan centralista, ni tan absolutista, ni tenia unes institucions tan desenvolupades. Que existien les monarquies compostes, que el poder regi tenia grans limitacions, que els senyors feudals amb les seves jurisdiccions impedièren l'existència del monopoli de la violència per part d'aquell *Estat*. Que el consens i la col·laboració entre monarquia i estaments era la norma i no l'excepció.

Aquests estudis han donat pas a tot un debat historiogràfic sobre la idoneïtat de l'ús del concepte, la seva problemàtica i els perills interpretatius que se'n deriven. Així mateix, ha despertat la necessitat d'una definició

---

¹BENIGNO, Francesco, *Las palabras del tiempo. Un ideario para pensar históricamente*, Madrid: Cátedra, 2013, p.201: «La construcción historiográfica del Estado moderno es consustancial al desarrollo en el siglo XIX de los Estados nacionales, del que constituye una forma básica de reconocimiento y de legitimación».

precisa del terme per tal de poder valorar aquesta idoneïtat. Recentment, alguns historiadors han denunciat l'habitual presumpció de l'existència d'una estructura, l'Estat, en les èpoques anteriors a la Revolució Francesa i que tots els estudis s'hagin fet en base a aquesta premissa. Des de fa pocs anys existeix un cert consens en la idea que aquest *Estat* s'ha definit generalment en base a un imaginari —burgès i nacional—, creant, d'aquesta manera, un *tipus ideal* que no es correspon amb la realitat.

L'ensorrament de l'anomenat paradigma estatal ha tingut com a conseqüència la cerca de noves perspectives, així com nous mètodes d'aproximació. A partir de l'anàlisi del recorregut històric dels conceptes d'Estat i d'Estat modern des del segle XIX i el seu ús en la disciplina al llarg del segle XX —a la qual he dedicat els apartats 2 a 5, basant-me sobretot en la historiografia continental— caldrà veure com s'ha abordat a partir de cert moment l'estudi de les relacions polítiques i de poder dels segles que precedeixen la contemporaneïtat, d'una manera que no pressuposi una estructura que és més un marc mental contemporani que una realitat del passat.

Per fer-ho, els apartats 5 i 6 posen èmfasi en diferents idees i tendències que la historiografia de les últimes dècades ha resseguit i s'ha fet seves; tendències que permeten una nova forma de fer Història política i que obren les portes a trencar l'assumpció d'estatalitat de les monarquies d'Època moderna. La idea d'alteritat per les societats del passat, juntament amb la creixent simpatia per les discontinuïtats i les ruptures davant de la continuïtat, tan marcada per la *longue durée* braudeliana; el qüestionament de l'estructuralisme propi de la Història social i econòmica; o l'auge de la Història conceptual i la contextual, la microhistòria i el postestructuralisme positivista foucaultà en el context del postmodernisme han esdevingut punts de partida d'aquesta nova Història política d'Època moderna, ara sense Estat.

DIFERENTS ACEPCIONS PER UN MATEIX TERME

Investigar la genealogía del Estado es descubrir que nunca ha habido un concepto único al que la palabra estado haya respondido.

Quentin Skinner

L'existència i ús de la paraula *estat* amb diferents accepcions segons lloc i època va facilitar la tasca d'identificar els estats naixents amb els règims polítics de l'Època medieval i moderna. Durant el curs de 1956-1957, un autor com Federico Chabod —de qui parlarem més endavant— ja tenia clars els riscos de transportar un concepte contemporani a les èpoques passades, així com la dificultat de determinar els diferents matisos d'una paraula que ha romàs igual durant centúries, el contingut de la qual ha anat variant amb el temps. Tenia clara, també, la necessitat de descobrir aquests matisos, de treballar entorn als conceptes i de resseguir la seva evolució al llarg del temps². Respecte això, deia:

«[...] a lo que se pretende aludir es al uso inapropiado de términos y locuciones que, aunque fueran de uso común, pongamos por caso, en los siglos XV y XVI, tenían *entonces* un significado distinto, por lo menos en parte, del que asumieron en los siglos XIX y XX. Como es fácil intuir, es éste un riesgo grave, tanto más difícil de correr cuanto que se trata de captar los distintos matices, acentos y tonalidades que han modificado a lo largo de los siglos a una palabra siempre idéntica; de hacer, por así decirlo, su historia interior, de seguir su evolución, la cual puede llegar a hacerle cobrar unos significados muy distintos a una distancia de centurias»³.

Com s'ha dit, la historiografia del segle XX sovint ha parlat d'estat renaixentista, estat modern o, fins i tot, estat medieval. Tal com denuncia Lalinde Abadia, aquest concepte s'ha fet servir de manera *indiscriminada*⁴, especialment en el camp del Dret i de la Història del Dret. L'historiador

---

²Parlarem en un altre apartat sobre les contribucions que ha fet a la disciplina l'anomenat *gir lingüístic* i les escoles que l'han treballat. Sobre aquest tema, de moment, *Vid.*, AURELL, Jaume, «Los efectos del giro lingüístico en la historiografía reciente», *Rilce*, 20 (1), (2004), pp. 1-16.

³CHABOD, Federico, «Algunas cuestiones de terminología: Estado, nación y patria en el lenguaje del siglo XVI» dins de: CHABOD, Federico, *Escritos sobre el Renacimiento*, México: FCE, 1990, pp.549-576. Aquest article va ser publicat mecanografiat i en italià durant el curs 1956-1957, i es va reimprimir com a apèndix del llibre *La idea de nació* del mateix autor, l'any 1961.

⁴Jesús Lalinde Abadia, l'any 1984 es preguntava el per què de «el éxito de la utilización indiscriminada del término “Estado” y su falta de conceptualización rigurosa», referint-se sobretot al món del Dret i de la Història del Dret. *Vid.*, LALINDE ABADÍA, Jesús (*et. al.*), *El estado español en su dimensión histórica* (Vol. 4) Barcelona: Promociones Publicaciones Universitarias, 1984, p.27.

determina dos casos en què seria lícit parlar d'Estat o d'Estat modern quan es fa referència a l'entramat polític de l'Antic Règim. Diu:

«Desde mi punto de vista, podríamos calificar como “Estado” o “Estado moderno” a la estructura política española de los siglos XVI y XVII por dos motivos: a) porque se calificara así ella misma, o, al menos la calificaran así los coetáneos, y b) porque, dándose o no la anterior circunstancia, se acomodara a lo que la ciencia política contemporánea conoce como tal»⁵.

El fet és que la paraula *estat* existeix des de fa molts segles, però el concepte actual que hi ha al darrera neix durant el segle XIX. I amb ell, diferent però elaborat en base al primer, el d'*Estat modern*. Tot i que en les últimes dècades els historiadors han fet palès aquest fet, així com els biaixos interpretatius a què porta aquesta pràctica, la paraula *estat* segueix essent complementada per adjectius tals com “modern”, “medieval”, “absolutista”, “feudal”, o “renaixentista”⁶. Per aquest motiu és important començar per determinar les diferents accepcions de la paraula al llarg de la història.

Lalinde identifica tres conceptes històrics diferents per *estat*, als quals suma un de primer que no defineix com a concepte perquè no té un significat propi: la paraula llatina *status* es va fer servir a l'antiga Roma com a suport a altres termes com «*status rei publicae*», «*status imperii*» o «*status regni*»⁷. Acompanyava paraules amb sentit polític, amb la qual cosa es va

---

⁵LALINDE ABADÍA, Jesús, «España y la monarquía universal (en torno al concepto de “Estado moderno”)», *Quaderni fiorentini* 15 (1986), p.115. Tot i que l'autor parla del cas espanyol, aquesta reflexió es pot fer extensible a tot Occident.

⁶Qualsevol estudiant de secundària o batxillerat pot consultar l'entrada a la wikipèdia sobre Estat modern i creurà que «L'Estat modern va sorgir entre els segles XIV i XV, quan els reis van aprofitar la fi de l'edat mitjana i la crisi del feudalisme per reprendre el seu poder. [...] L'Estat modern posseeix identitat, està organitzat, estructurat i és formal; és reconegut políticament per altres estats i el poder està centralitzat. [...]“L'Estat modern” ha sorgit de l'estat feudal».

Una enciclopèdia virtual que gaudeix d'un gran reconeixement social —que no acadèmic— a dia d'avui encara recull tots els tòpics que els historiadors des dels anys 80, si no abans, han treballat per desmuntar un a un.

⁷*Ibid.*, p.33: «Este término [*status*] ha existido ya en el mundo romano, pero nunca en forma aislada y como significación concreta, sino acompañado de un término regido [...]. Forma parte así, de expresiones como las de “*status rei publicae*”, “*status imperii*” o “*status regni*”». Giuseppe Galasso també parla del terme *status*: «Già a Roma col termine *status* si designava il complesso delle condizioni sotto cui si presenta una cosa o una persona. Abbiamo quindi lo *status libertatis*, lo *status civitatis*, o, con riferimento all'ente collettivo, lo *status reipublicae Romanae*, ove si finisce per indicare l'ordinamento giuridico fondamentale, noi diremmo la costituzione. Assi raramente, in qualche scrittore del basso impero, *status* rappresenta il popolo politicamente organizzato». *Vid.*, GALASSO, Giuseppe, «Stato e storiografia nella cultura del secolo XX. Apuntí su alcuni aspetti del problema storico», dins de: BLOCKMANS, Willem Pieter — GENET, Jean-Philippe, *Visions sur le développement des états européens: théories et historiographies de l'état moderne: actes du colloque*. Vol. 171, École française de Rome, 1993, p.95. Sobre el tema, també *Vid.*, TENENTI, Alberto, *Stato: un'idea, una logica. Dal comune italiano all'assolutismo francese*, Bologna: Il Mulino, 1987, p.15. Tenenti analitza municiosament el significat d'*status* a l'antiguitat i el ressegueix fins entrada la baixa edat mitjana, que conviu amb l'accepció feudal del terme. En base a exemples, Tenenti detecta que «[...] lo

relacionar sempre amb aquest terme, i no va tenir mai una significació per sí mateix.

ELS ESTATS

A l'Època medieval la paraula *estats* —en plural— definia els diferents grups en què es va dividir la societat feudal. Lalinde apunta que és un concepte pròpiament medieval, ja que llavors es feia servir en aquest únic sentit. La població dels diversos regnes cristians s'ordenava per estaments o estats, que tenien la seva representació en Corts i que alhora coincidien amb els tres ordres de l'imaginari cristià. Tenia, per tant, un sentit social i no directament polític⁸ així com una justificació religiosa al darrera, tot i que també eren aquests *estats* els que tenien representació a les Corts: noblesa, clergat, representants de les ciutats. Quan es deia que es reunien els *Estats Generals*, es parlava dels representants de cadascun dels tres braços, estats, o estaments de cada província d'un regne o territori. I quan es parlava de l' "estat" en singular, sense cap mena de dubte es feia referència a un d'aquests grups, de tal manera que en cap cas es parlava del conjunt de la societat i, menys encara, com fa notar Giuseppe Galasso, a un territori objecte de poder polític⁹. En realitat, inclús quan es feia referència als *estats* tampoc s'inclouïa al conjunt dels habitants, ja que la majoria no pertanyia a cap dels tres estaments representats en Corts.

Afegeix Lalinde que, a diferència de la contemporània, aquesta accepció d' "estat" té una significació pròpiament interna, mentre que la primera té projecció externa en tant que es relaciona amb la resta d'estats (contemporanis). A l'època, qui tenia la capacitat de relacionar-se políticament amb l'exterior era el rei, que tenia la potestat de signar pactes o declarar guerres a altres regnes.

«stato» veniva identificato con il termine *respublica* che, percino in certe lingue volgari, continuò a designarlo fino al Seicento».

⁸*Ibid.*, p.95, També Galasso afirma que es tracta d'un concepte social i no polític: «Nel Medioevo poche volte il termine appare usato nel senso di condizione politica, bensì tende a specificarsi nel senso di *ordo*, designando il complesso delle persone che sono in una determinata situazione giuridica»

⁹*Ibid.*, p.96, «L'accezione della parola stato o *estat* nel senso di paese, territorio oggetto del potere d'imperio e in quei tempi per lo meno eccezionale, se non del tutto ignota».

LO STATO

*Tutti li stati, tutti, e' domini che hanno avuto ed hanno imperio
sopra li uomini, sono stati e sono o reppubliche o principati.*

El Príncipe, Maquiavel

Més endavant, a principis del segle XVI, Maquiavel escriu *El Príncipe*, una obra que, a banda de revolucionar la concepció de la pràctica de la política a la seva època, fa servir la paraula *stato* en un nou sentit. Em detindrè especialment en l'ús d'aquest concepte donat que és el que toca de més a prop el tema que ens ocupa.

Si a l'edat moderna la paraula *estat* va adquirir un nou significat —tot i que alhora es feia servir l'accepció medieval—, no ho va fer en el sentit contemporani. Tot i les crítiques que seixanta anys més tard es puguin fer a les obres de Chabod¹⁰, cal recuperar el seu estudi entorn aquesta qüestió publicat l'any 1957. Al seu article *Algunas cuestiones de terminología: estado, nación y patria en el lenguaje del siglo XVI* analitza en profunditat *El Príncipe* de Maquiavel i el sentit —els sentits— amb què l'autor fa servir la paraula *estat*. Abans d'iniciar el recorregut per l'obra, Chabod avança que:

«“Estado”, en Maquiavelo, significa ante todo autoridad, preeminencia, poder político (del príncipe solo o del grupo político dominante en las repúblicas) que se ejerce sobre una determinada agrupación de hombres. Es por tanto, el *sujeto*, netamente diferenciado del *objeto* de mando, que queda fuera de él y lo soporta. Pero también significa extensión territorial, “dominio” en sentido objetivo (ámbito —y población— dentro del cual y sobre la cual se ejerce una determinada autoridad)»¹¹.

Pel que fa a Lalinde, les conclusions aquè arriba són semblants a les de Chabod:

«que “estado” es igual a dominio, [...] que lo que caracteriza, tanto al “estado” como al “dominio”, es ejercer un poder sobre seres humanos, [...] que no hay un concepto de “estado”, sino a través de las repúblicas y los principados [...]»¹².

---

¹⁰Parlarem més endavant de l'ús de la idea d'Estat modern —o renaixentista en el cas de Chabod— en varis autors al llarg dels segles XIX i XX com a objecte d'estudi en sí mateix.

¹¹CHABOD, F. *Algunas cuestiones...*, *Op. Cit.*, p.552.

¹²LALINDE, *Op. Cit.*, *El estado...*, p.37.

A tot això afegeix, seguint l'estela de Georg Jellinek¹³, que en l'època de Maquiavel, la pluralitat de formes polítiques italianes eren tantes que els termes existents no eren suficients per descriure-les. D'aquesta manera, Maquiavel faria ús del terme *estat* en qualitat de *cosa*. És a dir, un terme que «sirve para mucho y no sirve para nada»¹⁴. Segons Jellinek, una altra accepció de *lo stato* es podria trobar en Jacob Burckhardt, qui opinava que «lo que se designa con la expresión *lo stato*, es juntamente el gobierno y su corte, y que esta expresión ha podido usurpar la significación de la existencia total de un territorio»¹⁵.

Alberto Tenenti és un altre dels autors que han estudiat en profunditat paraula i accepcions en base a documents que van des de l'antiguitat clàssica al Renaixement. A la seva obra *Stato: un'idea, una logica*, situa el primer moment en què es fa un «uso territoriale del termine» a la segona meitat del segle XIV, tot i que afegeix que no pertany al «baricentro del campo semantico dello stato»¹⁶. Que Maquiavel fes servir aquest terme en una accepció territorial, doncs, no era una novetat.

Ja encetat el segle XXI, l'any 2009, Quentin Skinner publicava un article titulat *A genealogy of the Modern State* en què feia la genealogia del concepte. Sobre l'ús que fa Maquiavel de la paraula *stato*, diu que «Maquiavelo fue sólo el más célebre de un sinnúmero de pensadores políticos que habían subrayado la importancia de ser capaz de *mantenere lo stato*»¹⁷. Els llibres de consells als prínceps, diu, feia temps que aconsellaven sobre «cómo debían actuar los gobernantes para mantener su estado, esto es, para sostener su status o posición como príncipes»¹⁸. Quan consulta els teòrics del dret de finals del segle XVI, observa que són aquests els que fan el pas a considerar l'estat com quelcom més que una *posició*:

---

¹³JELLINEK, Georg, *Teoría general del Estado*, Granada: Editorial Comares, 2000 (Original escrit al 1900). Sobre aquest tema, fa més d'un segle Jellinek deia: «Para la pluralidad de los Estados italianos no era acertado servirse de las palabras *regno imperio, terra*, ni bastaba *città* para expresar el carácter de los Estados de Florencia, Venecia, Génova, Pisa, etc. Y entonces es cuando comienza a usarse la voz *stato*, que va unida al nombre de una ciudad: *stato de Firenze*, etc. He aquí creado un término incoloro aplicable a todos los Estados, así monarquías como reúblicas, grandes o pequeños, Estados ciudades o Estados territoriales» p.124.

¹⁴LALINDE, *El estado...*, *Op. Cit.*, p.28.

¹⁵JELLINEK, *Op. Cit.*, p.124.

¹⁶TENENTI, *Op. Cit.*, p.56, «senza dubbio il primo esempio chiaro di uso territoriale del termine è connesso al costituirsi della definizione del dominio pontificio. L'espressione "stato della Chiesa" risale alla seconda metà del Trecento [...]».

¹⁷SKINNER, Quentin, «Una genealogía del Estado Moderno», *Estudios Públicos* 118, (2010), pp. 5-56. Per la citació: p.8. Aquest article és especialment interessant pel tema que ens ocupa.

¹⁸*Ibid.*, p.8.

«el deslizamiento lingüístico fue leve, pero el cambio conceptual fue fundamental: en vez de concentrarse en la necesidad de los gobernantes de mantener su propio estatus o estado, estos escritores comenzaron a hablar de su obligación de mantener los estados sobre los que gobernaban»¹⁹.

Bodin, afirma Skinner, a la seva obra *Six livres de la République*, parla de ciutat o d'estat referint-se a «una comunidad de personas que están sujetas a un poder soberano»²⁰. És el que ha anomenat *teoría absolutista* de l'estat, segons la qual l'estat és «un torso acéfalo que necesita un monarca que pueda guiarlo y controlarlo»²¹. Al segle XVII, continua l'autor, apareixen els crítics d'aquesta concepció de l'estat, que l'entenen com un cos de persones que exerceixen la seva sobirania. Sigui com sigui, aquests teòrics del dret no afegien el territori com a part necessària d'allò que entenen com estat. Tampoc entenen la sobirania com l'entendem a l'actualitat, ja que quan parlen de la *universitas* o de *tot el cos de l'estat*, en realitat al·ludeixen només a aquella part de la societat que té representació a les Corts o, en altres paraules, els tres estats en el sentit medieval que abans hem comentat.

La tradició republicana italiana d'aquells segles, que recuperava els historiadors romans i descrivia «la expulsión de los reyes de Roma como un cambio de la tiranía a un “estado libre”»²², va desenvolupar un altre concepte per a *estat*, adaptat per a descriure les ciutats-estat italianes o *ciutats lliures*. Al que feia referència era a unes ciutats governades col·legiadament, a les institucions de les quals els ciutadans devien una certa lleialtat. Tot i això, cal dir que, a diferència de l'Estat contemporani, aquestes ciutats sovint no tenien sobirania: normalment hi havia alguna entitat superior per sobre, tal com passava a l'Imperi Romanogermànic i les ciutats de la Hansa.

Amb Hobbes apareix una nova corrent, la dels *contractualistes*, d'on sorgeix la teoria de l'estat com a persona fictícia²³, de grans conseqüències per l'estudi de la teoria política. A partir d'aquest moment, els escrits sobre teoria política, així com de la filosofia política, es multipliquen i es

---

¹⁹ *Ibid.*, p.9.

²⁰ *Ibid.*, p.10.

²¹ *Ibid.*, p.14.

²² *Ibid.*, p.17.

²³ La idea de *persona ficta*, en realitat, no era nova. Durant l'Edat Mitjana, tant a França com a Anglaterra s'havia desenvolupat una idea molt similar, tot i que aplicada en aquest cas a la Corona. Quan deien que *Corona non moritur*, no estaven fent referència a la persona del rei que, com a tal, sí que moria; tampoc feien referència al regne. Del que estaven parlant era, en realitat, d'una corporació; de la distinció entre el cos físic del rei i del cos polític del mateix. Aquesta idea havia d'assegurar que en l'interval de temps que anava des del moment que un monarca moria i es produïa la successió, la Corona, entesa com l'esfera pública, no desapareixia. Per aquest tema, *Vid.*, KANTOROWICZ, Ernst H., *Los dos cuerpos del rey. Un estudio de teología política medieval*, Madrid: Akal, 2012. Tot i les similituds, diu Kantorowicz, no va ser «la *persona ficta* en la que se convirtió el “Estado” de la Europa continental desde el siglo XVI en adelante [...]», p.379.

ramifiquen. Algunes d'aquestes teories arribarien a la Il·lustració i, durant les últimes dècades del segle XVIII, es començaria a parlar de l'estat en termes molt propers als nostres²⁴.

De lectures sobre el terme *estat* o *stato* i el seu ús durant l'època moderna se n'han fet moltes. El que sí és evident és que fins al segle XIX mai havia anat acompanyat per l'adjectiu *modern*, donat que aquest s'afegeix segles més tard per fixar la distància amb l'estat contemporani.

L'ESTAT

Encetar un discurs sobre què és l'Estat contemporani i com es defineix queda completament fora dels límits d'aquest treball. De totes maneres, donat que el problema central és l'Estat modern i que aquest es defineix en funció del contemporani, cal dir-ne algunes coses. En l'actualitat, i des de la Revolució Francesa, l'Estat no és una població subjecta a un poder suprem, com tampoc és un territori sota jurisdicció del poder mencionat, ni és un monarca *absolut*. La millor manera d'entendre què és l'Estat és definint-lo com una *abstracció* o, més exactament, com una *abstracció secularitzada*. L'Estat no són les persones, no és el territori, no és el poder ni les institucions a través de les quals opera. Tampoc són els governants, ni els partits, ni les lleis ni el Dret. Però ho és tot alhora. Aquesta és la gran diferència entre els conceptes moderns i els contemporanis. El terme modern d'*estat* es referia sempre a persones o a territori, o a persones i territori, però mai anava més enllà. Al concepte d'Estat contemporani, a més, se li ha sumat habitualment el de nació, la qual cosa abans del segle XIX no hauria estat possible. També, —parlant només del món occidental— se l'ha relacionat estretament amb un model econòmic concret: el capitalisme. És precís, a més, subratllar el fet que els fonaments del Dret, així com de la relació entre els habitants d'un territori subjectes al mateix, canvia de manera substancial. De l'origen diví de la sobirania a l'antropocentrisme actual hi ha una gran distància²⁵, que es tradueix en unes relacions entre els habitants d'un territori i el Dret totalment diferents. No tenir en compte això implica, entre altres coses, no contemplar la diferència entre el Dret públic i el privat, separació desenvolupada a partir del segle XIX, però projectada a les èpoques anteriors a la Revolució francesa.

---

²⁴Per a l'ús del concepte durant el segle XVIII en el cas espanyol, *Vid.*, LALINDE, *El estado... Op. Cit.*, p.50 i ss.

²⁵Sobre el desenvolupament de la teoria política, i sobre el pas del Dret natural com a fonament del Dret a la Raó d'Estat i, finalment, a la concepció antropocèntrica de la sobirania, *Vid.*, VALLESPÍN, Fernando (ed.), *Historia de la Teoría Política* (Vol 2), Madrid: Alianza, 2014.

És per tot això que ha calgut evidenciar les diferents accepcions del terme *estat* en diferents moments de la història. Passem, ara, al segle XIX, moment en què es desenvolupa tota una teoria de l'Estat alhora que es crea el terme *Estat modern*, en funció i en paral·lel a aquell; mirem d'esbrinar com sorgeix i com el definien els historiadors de l'època.

INVOCANT L'ESTAT ABANS DE L'ESTAT: EL NAIXEMENT TARDÀ DE L'ESTAT MODERN

Els historiadors del segle XIX tendiren a llegir el passat en funció del seu present. Un present fortament marcat pel naixement dels estats contemporanis i les nacions. Un present marcat, també, per la filosofia hegeliana i la historiografia positivista de Leopold Von Ranke i, sobretot a França, marcat per la Revolució. És en aquest context que neix l'anomenada *concepció clàssica de l'Estat modern*, que pretén identificar els trets diferencials de la modernitat a partir del segle XVI si no abans. Aquesta concepció es comença a gestar durant el segle XIX, però no es consolida fins passada la II Guerra Mundial. Val a dir que són essencialment els juristes qui, en el procés de definir els seus propis Estats i de teoritzar-los, proveeixen de matèria prima als historiadors, que n'aprofiten fins l'última engruna per a invocar uns Estats abans de l'Estat. Més endavant veurem com un jurista alemany, Georg Jellinek, al mateix temps que es fa seves algunes certeses de la historiografia de l'època, proporciona una base teòrica des del Dret i la teoria de l'Estat que enforteix la concepció naixent de l'Estat modern²⁶. Comencem, però, amb una breu genealogia del concepte que ens ocupa.

Segons Francesco Benigno²⁷, Ranke va ser el primer en assenyalar la importància de les relacions internacionals en el desenvolupament estatal, mentre que Gustav Droysen hauria establert la relació entre absolutisme i Estat modern. Com veurem, un dels elements que els historiadors de bona part del segle XX han identificat amb l'Estat modern és l'absolutisme i, amb ell, un procés de centralització política que s'hauria donat en el mateix període.

Sobre aquest tema, va ser François Guizot²⁸ qui va identificar el procés de centralització política com un més dels elements de la modernitat i que,

---

²⁶Jellinek és només un de molts teòrics de l'Estat que van escriure durant el segle XIX. Tot i això, he pogut observar que és el més citat entre els historiadors i és per aquest motiu que em centraré en la seva obra. He d'afegir que anar més enllà suposaria obrir un fil que acabaria absorbint el tema principal d'aquest treball i deixant-lo en un segon terme, motiu pel qual em limitaré a aquest autor pel que fa als teòrics de l'Estat de l'època.

²⁷Per aquest apartat es farà servir, entre altres, gairebé íntegrament la informació aportada per Benigno a la seva obra. Per la referència, *Vid.* BENIGNO, *Op. Cit.*, pp. 199-205.

²⁸GUIZOT, François, *Historia de la civilización en Europa: desde la caída del Imperio Romano hasta la Revolución Francesa*, Madrid: Alianza, 1968. Sobre l'autor com a referent en el desenvolupament del concepte d'Estat per l'època moderna, *Vid.*, CARBONELL, Charles-Olivier, «Les Origines de l'État Moderne: Les traditions historiographiques françaises», dins de: BLOCKMANS i GENET, *Op. Cit.*, pp.297-312. Sobre aquesta obra, diu Carbonell: «Sans doute, est-ce à Guizot que l'on doit l'approche libérale la plus ample de l'histoire de l'Etat en France. [...] C'est là qu'on trouve, mieux que dans ses travaux antérieurs, une authentique théorie historique de l'Etat [...]», p. 299.

com s'ha dit, havien de formar part de l'engranatge que portaria a *l'últim estadi evolutiu de la civilització*²⁹. D'aquesta manera, aquells regnats que es van considerar absoluts i centralistes van esdevenir el model ideal de la creació de l'Estat, mentre que es veia la via constitucional anglesa com una excepció. Dins de la mateixa tradició historiogràfica liberal francesa, un altre autor va desenvolupar una interpretació alternativa a la de Guizot. Es tracta d'Augustin Thierry, qui va suggerir la tesi d'una aliança entre burgesia i monarquia contra la noblesa des del segle XIII. Com explica Charles-Olivier Carbonell, per Thierry, l'Estat de França hauria nascut durant el regnat de Carles V —de França— (1364-1380) i, a més, identificà la pujança del poder regi i la de la burgesia com als dos pilars fonamentals de la França moderna³⁰.

Alexis de Tocqueville, parlant de la Revolució Francesa, veia que no havia estat un simple canvi de règim i que aquesta Revolució, entesa com l'enderrocament d'influències, relacions i institucions, hauria pogut tenir lloc uns quants segles abans, donada l'existència d'una tendència natural en aquesta direcció; això és, cap a l'eliminació de qualsevol competència al poder de l'Estat. Tocqueville és un altre autor del segle XIX que fixa el naixement de l'Estat en una data concreta, moment en el qual, per ell, s'hauria iniciat una deriva centralitzadora i despòtica. Amb Carles VII i entre els anys 1445-48, diu, comença a desaparèixer «la notion féodale et aristocratique de la liberté»³¹. La causa, per ell, és una «tendència natural, que porta els pobles democràtics —o la porció democràtica de la societat— a centralitzar el poder» i afegeix que «l'extension du pouvoir royal a été corrélative à la naissance et au développement progressif des classes démocratiques», a la qual cosa Carbonell suma: «c'est-à-dire la bourgeoisie»³².

A França, i en relació al context revolucionari que es vivia a l'època, va existir una tradició historiogràfica republicana, representada per Michelet i F.T. Perrens. Tal com explica Carbonell, per Michelet França hauria estat el «premier représentant du système moderne», i l'Estat hauria nascut a l'època de Felip IV de França. De l'agonia de l'edat mitjana, deia, va néixer la

---

²⁹Benigno explica que a l'Europa del segle XIX existia una cultura compartida que permetia veure els Estats com una màquina biològica, dotada de cos i vida: «Una cultura que inserta el tema del Estado en una visió morfològica i evolutiva de la sociedad humana, marcada por etapas que van de la horda primitiva a la sociedad moderna, la *gesellschaft*. [...] El Estado es visto como una forma viva que se desarrolla a través de una diversificación de funciones y de órganos, que alcanzan grados cada vez mayores, a la vez, de complejidad y de eficiencia». BENIGNO, *Op. Cit.*, pp. 202-203.

³⁰L'obra en qüestió es titula «De la formation et des progres du Tiers-Etat», i va ser publicada l'any 1846.

³¹TOCQUEVILLE, Alexis (de), *L'Ancien Régime et la Révolution*, Paris, 1952, p.63, citació extreta de: CARBONELL, *Op. Cit.*, p.302.

³²*Ibid.*, p.302.

«centralisation, qui sans doute doit être un jour le force et le salut de la France»³³. Quant a Perrens, defensava que durant el segle XIV haurien nascut a França dos Estats rivals: en primer lloc, i amb la figura d'Etienne Marcel al capdavant representant el Tercer estat, hauria aparegut dels Estats Generals de 1356 i 1357, i que hauria donat com a resultat «les conquêtes de 1789»³⁴. En segon lloc, un Estat nascut de «la répression de la révolution parisienne et de la Jacquerie, éloigna pour cinq siècles la France de la route suivie par l'Angleterre des libertés et du régime parlementaire»³⁵.

La historiografia francesa com gran part de l'europea, durant les dècades de la segona meitat del segle XIX, va fer un gir cap al positivisme, cap a la història en detall on les grans interpretacions no tenien cabuda. Carbonell apunta que durant aquesta època es va prestar més atenció a una història de «l'état-territorial et de l'Etat-nation qu'à la genèse de l'Etat-pouvoir»³⁶. Es comença a parlar del naixement de la nació, situat en general entre els segles XII i XIII i, més concretament, a la batalla de Bouvines de 1214: «La bataille de Bouvines est le premier événement national de notre histoire, le prélude de cette unité morale et matérielle que les rois du XIIIe siècle appelés à réaliser»³⁷.

A Anglaterra, la historiografia també va cercar els orígens de l'Estat «away from the revised constitutional arrangements of 1689 and toward medieval England»³⁸, des d'una perspectiva nacional. Macaulay, historiador anglès —de la tradició whig— del segle XIX, va ser el primer en fer servir el terme *state* en el sentit conjunt de *poder territorial* i *autoritat social*.

Altres autors van escriure sobre l'Estat en diferents termes. Jacob Burckhardt, per exemple, l'entenia com la creació d'una obra d'art, en el sentit de que era una construcció conscient i racional. És probable que l'expressió d'*Estat Renaixentista* sorgís de la tesis de Burckhardt. A la seva obra *La cultura del Renacimiento en italia*, deia:

«De la misma forma que, en su constitución interna, cada uno de los estados italianos era casi sin excepción una obra de arte en tanto que creación consciente, cada uno de cuyos pasos se reflexionaba con gran cuidado, basándose sobre cimientos fuertes y calculado hasta el mínimo elemento, así

---

³³MICHELET, J., *Le Moyen Age*, Paris, 1981, p.403. Citació extreta de: *Ibid.*, p.302.

³⁴PERRENS, F.T., *Etienne Marcel et le gouvernement de la bourgeoisie au 14e siècle*, Paris 1860, p.359. Citació extreta de: *Ibid.*, p.303.

³⁵*Ibid.*, p.303.

³⁶*Ibid.*, p.305.

³⁷AMALVI, Christian, *De l'art et de la manière d'accommoder les héros de l'Histoire de France*, Paris, 1988, p.169-170. Citació extreta de: *Ibid.*, p.305.

³⁸BENTLEY, Michael, «The British State and its Historiography», dins de: BLOCKMANS i GENET *Op. Cit.*, pp.153-168. Per la citació: p.159.

también las relaciones que mantenían unos con otros y con el extranjero habían de tener el carácter de un objeto artístico»³⁹.

Per l'alemany i hegelian Edward Gans, l'absolutisme, que hauria comportat l'esmentada centralització política, hauria estat la peça clau en la fi del sistema feudal i l'inici de l'Estat constitucional-representatiu. Més tard que Gans, un altre jurista alemany va exercir una gran influència en els historiadors de principis del segle XX. Es tracta de Georg Jellinek, de qui ja hem parlat. A la seva obra *Teoría general del Estado*, entre altres coses repassa l'origen de la paraula Estat, l'evolució del concepte que conté, els orígens de l'objecte —l'Estat—, i dedica un capítol sencer als tipus històrics d'Estats. Val a dir que els apartats en qüestió suposen només una petita part de l'obra esmentada. Sobre el primer apartat que ens interessa, poca cosa a afegir: des del concepte de *χοινων* utilitzat, segons l'autor, a la Grècia clàssica per designar la totalitat de la comunitat d'un poble i identificat per ell mateix amb el concepte d'Estat, fins al segle XVIII, moment en què abastaria tant la comunitat política com el territori en què operava. L'autor entén el seu Estat, l'Estat contemporani, com un fenomen psicològic, com una funció de la comunitat humana. Per ell, consisteix en «relaciones de voluntad de una variedad de hombres»⁴⁰, i afegeix després que «forman el sustrato de este Estado hombres que mandan y hombres que obedecen, pero el Estado posee además el territorio [...]»⁴¹. A aquests elements se'ls suma un que ens interessa especialment, que és la relació de dominació: «Como última parte objetiva del Estado, ofrécese relaciones de voluntad entre el dominador y los dominados»⁴². I més endavant afegeix: «El Estado tiene poder de mando, y mandar, dominar, significa tener la capacidad de poder ejecutar incondicionalmente su voluntad a otras voluntades. Este poder ilimitado, incondicionado, de vencer con la voluntad propia a todas las demás, sólo lo tiene el Estado [...]»⁴³. D'aquesta manera, la definició d'Estat que Jellinek ofereix en un primer moment als lectors de la seva època, queda com segueix:

---

³⁹BURCKHARDT, Jacob, *La cultura del Renacimiento en Italia: un ensayo*, Madrid: Akal, 1992, p.109.

⁴⁰JELLINEK, *Op. Cit.*, p. 168.

⁴¹*Ibid.*, p.168.

⁴²*Ibid.*, p.169.

⁴³*Ibid.*, p.172. Aquesta afirmació, en realitat, està treta de context. Després d'una llarga explicació, Jellinek diu que l'Estat posa grans limitacions a la seva acció, però que alhora no reconeix cap dret extraestatal que pugui imposar-li'n cap. A l'època moderna, aquesta auto-limitació, si se'n vol dir així, emanaria del Dret Natural.

«El Estado es la unidad de asociación dotada originariamente de poder de dominación, y formada por hombres asentados en un territorio»⁴⁴.

María Inés Carzolio assenyala que durant el segle XIX els constitucionalistes alemanys van definir l'Estat a través de tres elements: el domini sobre un territori delimitat, la població i el poder estatal sobirà⁴⁵. Afegeix que:

«Este modelo puede hallarse en G. Jellinek, E.W. Bökenforde y Max Weber. Puede variar en distintos autores, pero lo que subrayamos aquí es la capacidad de dominación por medio de la cual monopoliza dentro de un territorio la violencia física legítima: fuerzas armadas, administración pública, justicia y policía»⁴⁶.

La qüestió de la dominació es va traslladar de les teories de l'Estat contemporani al concepte d'Estat modern, la qual cosa va suposar que aquest s'estudiés en funció d'allò que es denominaria *monopoli de la violència*. Més endavant parlarem de la concepció de l'Estat en Max Weber, però seguim de moment amb l'obra de Jellinek.

Al capítol on parla dels tipus històrics d'Estat, inclou l'Estat modern, després de parlar d'Estat helènic, romà i el de l'Edat Mitjana. Tenint en compte que aquest no és el seu camp d'estudi, és probable que tot el que hi diu sigui extret de lectures d'historiadors de l'època, tot i que no en cita cap i, per tant, es fa complicat saber-ne les fonts per reconstruir l'origen del discurs. De totes maneres, i fos qui fos que va desenvolupar aquestes idees, el que ens interessa aquí és saber què es deia sobre l'Estat modern a finals del segle XIX i principis del XX. Jellinek comença l'apartat sobre l'Estat modern afirmant que:

«El Estado moderno ha nacido como unidad de asociación, organizada conforme a una Constitución, gracias a haber dominado el doble dualismo que forman rey y pueblo y el poder espiritual y temporal. [...] en la lucha por dar una nueva forma a las relaciones políticas, se ha conseguido un primer resultado de importancia suma, y es: la instauración de la unidad del Estado dominando la contienda entre sus partes»⁴⁷.

---

⁴⁴ *Ibid.*, p.172-173. Cal dir que aquesta no és la definició última que en dona l'autor. Més endavant li afegeix l'aspecte jurídic.

⁴⁵ CARZOLIO, María Inés, «Conflicto: el lado sombrío de la formación del Estado Moderno (siglos XVI-XVII)», *Pasado Abierto* 1, (2015), p.38-68.

⁴⁶ *Ibid.*, p.45.

⁴⁷ JELLINEK, *Op. Cit.*, p.319.

El que succeeix al llarg del segle XVI, per Jellinek, és que l'Estat resulta victoriós en la lluita pel poder amb l'Església, degut en gran part a la Reforma protestant, que l'hauria debilitat enormement. En relació a l'altre dualisme, el del príncep i els estats, diu que el resultat és diferent a cada regne, però l'opció *victoriosa* s'esdevé amb l'absolutisme:

«La solución que mayor significación ha tenido, ha sido la absolutista, porque la monarquía absoluta es la primera que ha realizado en Occidente, después de la época romana, la idea de la unidad del Estado. Ha formado una unidad interior de territorios que estaban originariamente separados unos de otros; ha creado un ejército, no sujeto a las contingencias de la finalidad del vasallo; ha instituido una empleomanía del Estado; ha colocado bajo su amparo la administración establecida por las representaciones de la nación, ha convertido a éstas, de coordinadas con la del Estado, como antes eran, en subordinadas a él»⁴⁸.

La idea d'unitat, juntament amb la de l'absolutisme i, per tant, el centralisme polític, conformarien per aquests autors la base i els orígens de l'Estat nació contemporani. L'absolutisme hauria estat alhora causa i conseqüència del declivi dels poders feudals i d'aquesta manera les monarquies haurien controlat l'Estat, l'haurien absorbit i s'haurien identificat amb ell. És en aquest punt que apareix la idea de Tocqueville a l'obra de Jellinek, segons la qual es produeix un procés d'anivellament del poder durant els segles de l'època moderna. El que Tocqueville volia dir amb *anivellament* és bàsicament la sostracció de poders i jurisdiccions als senyors feudals en favor d'una concentració dels poders públics, això és, la monarquia. Aquest procés comportaria al cap i a la fi una igualació de les capacitats jurídiques de tots els ciutadans.

Seguint l'estela de Jellinek, trobem Max Weber, contemporani a aquest. A la seva obra *El político y el científico*, identifica el terme política amb el d'Estat, que defineix de la següent manera:

«Estado es aquella comunidad humana que, dentro de un determinado territorio (el «territorio» es elemento distintivo), reclama (con éxito) para sí el monopolio de la *violencia física legítima*»⁴⁹.

I afegeix posteriorment que:

« [...] El Estado, como todas las asociaciones políticas que históricamente lo han precedido, es una relación de *dominación* de hombres sobre hombres, que

---

⁴⁸ *Ibid.*, p. 320.

⁴⁹ WEBER, Max, *El político y el científico*, Madrid: Alianza, 2000, p.83.

se sostiene por medio de la violencia legítima (es decir, de la que es vista como tal). »

Per Weber, com per tants altres autors posteriors, de l'Estat emana el dret a la violència. També, i aquesta serà una qüestió que es debatrà dècades més tard, identifica els conceptes de poder, d'Estat i de política, si bé no com a sinònims, sí que n'acaba reduint els significats fins al punt que gairebé poden substituir-se entre sí. La qüestió de l'obediència és també un tema que Weber tracta amb certa profunditat, i una qüestió de la que es parlarà més endavant com a fenomen propi de l'època moderna.

Més enllà de les relacions de poder, de la dominació i la obediència; més enllà de les qüestions polítiques del centralisme, de l'absolutisme, de la unitat estatal; més enllà de la lluita contra els poders feudals, més enllà de tot això, existeixen altres elements que han vingut a definir l'Estat modern com a tal. Parlo de la fiscalitat, del desenvolupament de les institucions i la burocratització i, finalment, de la relació de la comunitat amb el Dret. Aquests són els últims elements que s'han afegit quan els historiadors han volgut cercar la genealogia de l'Estat modern a la vegada que han contribuït a fixar una noció concreta d'allò que havia de ser i, en conseqüència, la idea de que tal estructura va existir i és possible estudiar-la. En relació a tot plegat, Max Weber ofería a l'obra esmentada una definició concisa de l'Estat modern, que deixaria una forta empremta en els historiadors del segle XX:

« [...] el Estado moderno es una asociación de dominación con carácter institucional que ha tratado, con éxito, de monopolizar dentro de un territorio la violencia física legítima como medio de dominación y que, a este fin, ha reunido todos los medios materiales en manos de su dirigente y ha expropiado a todos los funcionarios estamentales que antes disponían de ellos por derecho propio, sustituyéndolos con sus propias jerarquías supremas»⁵⁰.

D'aquesta manera, la formació d'un cos de funcionaris professionals al servei de la monarquia i contra els *funcionaris estamentals* va esdevenir un dels altres tòpics de la historiografia del segle XX. A la seva obra *Escritos Políticos*, Weber estableix una relació immediata entre la configuració d'un nou ordre polític basat en funcionaris i el desenvolupament del model econòmic capitalista. Sobre això, deia:

«Del mismo modo que el así denominado progreso hacia el capitalismo a partir de la Edad Media constituye el criterio inequívoco para medir la modernización de la economía, el progreso hacia el funcionariado burocrático,

---

⁵⁰ *Ibid.*, p.92.

cuyos pilares básicos son contratación, sueldo, pensión, ascenso, formación especializada y división del trabajo, competencias delimitadas, constituye el criterio inequívoco para medir la modernización del Estado»⁵¹

Aquí l'analogia entre l'empresa capitalista i l'Estat es fa evident. Allò que els identifica, per l'autor, és que aquest nou cos de funcionaris, igual que passa amb els treballadors d'una fàbrica, no disposa d'eines, materials ni recursos econòmics propis per a desenvolupar les seves tasques. Això els situa en una posició de dependència jeràrquica respecte aquells a qui han d'obeir:

«En ambos casos [l'empresa capitalista i l'Estat], la disposición sobre los medios se encuentra en las manos de aquellos a los que el *aparato de la burocracia obedece* directamente o a disposición de cuyas instrucciones está»⁵².

No existeixen gaires estudis sobre el sorgiment i desenvolupament posterior del concepte d'Estat modern, motiu pel qual he hagut de limitar-me als existents, elaborats en general a partir dels anys setanta del segle XX, moment en què sorgeix la necessitat d'un replantejament del mateix i, per tant, de cercar-ne els orígens. Els apartats successius resseguiran els usos que la historiografia n'ha fet, identificant els canvis més rellevants i, en última instància, les propostes metodològiques per a l'estudi de les relacions polítiques —o de poder, tema que també caldrà abordar— existents a l'Antic Règim.

---

⁵¹WEBER, Max, *Escritos Políticos*, Madrid: Alianza, 1991, p.126.

⁵²*Ibid.*, p. 129.

LA HISTORIOGRAFIA DEL PARADIGMA ESTATAL

Entre els anys 30 del segle XX i la fi de la II Guerra Mundial es consolida la concepció clàssica de l'Estat modern, altrament anomenada *paradigma estatal*, especialment de la mà de juristes i historiadors del dret alemanys. En efecte, durant el període de l'alemanya d'entreguerres l'atenció d'historiadors del dret i certs juristes virà cap a l'estudi de les monarquies absolutes, enteses aleshores com un dels elements formadors de l'Estat contemporani. El gran referent d'aquesta època va ser Otto Hintze, deixeble de Droysen i director de tesi de Fritz Hartung, i que va pertànyer a la generació alemanya de Max Weber o Meinecke. Ja hem parlat dels orígens d'aquesta concepció, que entenia la formació de l'Estat com un procés de concentració del poder polític iniciat —o accelerat— durant el segle XVI. Es parlava en termes de procés i d'evolució, des d'una perspectiva presentista que pressuposava que l'estructura política de l'Antic Règim havia de derivar en l'Estat contemporani, i que segons el mateix paradigma seria el «resultado de un proceso de concentración del poder político disperso en el cuerpo social hasta configurar un sujeto soberano, esto es, capaz de definir e imponer el derecho sobre un cierto territorio»⁵³. Tot allò que dificultés el *procés estatalitzador* era entès per aquesta historiografia com un llast medieval, «de un pasado a superar y/o en trance de superación»⁵⁴. Els poders escampats entre els diferents estats havien de sucumbir a les monarquies absolutes, convertides ara en l'Estat modern. Heus ací l'element modernitzador, característic de l'època moderna que deixava enrere la medieval per esdevenir contemporaneïtat.

Aquesta visió es fa evident especialment a l'article de Hintze publicat l'any 1931 sota el títol d'*Esencia y transformación del Estado moderno*⁵⁵, on l'autor establí tres etapes de formació estatal diferenciades, tot i que superposades, d'allò que concebia com Estats històrics⁵⁶. Hintze és un autor conscient que el terme *Estat modern* s'elabora en base a un ideal, i que els Estats històrics «solo pueden ser derivados y descritos como abstracciones

---

⁵³GARRIGA, Carlos, «Orden jurídico y poder político en el Antiguo Régimen» *Istor. Revista de historia internacional* 16 (2004), pp.3-44. Per la citació: p.4.

⁵⁴*Ibid.*, p.8.

⁵⁵HINTZE, Otto, «Esencia y transformación del Estado moderno», dins de: *Historia de las formas políticas*, Madrid: Revista de Occidente, 1968, pp. 293-322.

⁵⁶A banda de l'article esmentat, *Vid.*, BENIGNO, *Op. Cit.*, p.206. Benigno resumeix en aquesta obra les etapes esmentades.

expresivas del material fáctico empírico»⁵⁷. La idea de fons, en realitat, és que existeix una essència immanent a tots els Estats que permet identificar-los com a tals al llarg de tota la història de la humanitat, cadascun d'ells amb les pròpies peculiaritats i trets distintius, que els distingeix entre ells però que allhora els uneix a través d'una línia de continuïtat històrica. Per Hintze, les grans fases de canvi i *desenvolupament* dels Estats estarien estretament relacionades no tant amb la naturalesa de la societat del moment ni de la dialèctica de classes com afirmarien altres autors, sinó més aviat, seguint l'estela de Max Weber, amb les condicions externes de la vida dels pobles⁵⁸. La guerra és pels historiadors alemanys de les primeres dècades del segle XX el motor primer del desenvolupament dels Estats. Condiciona la política interna, el desenvolupament dels sistemes econòmics i l'administració de l'Estat. Així ho expressava Hintze:

«La guerra se convirtió en la gran rueda motriz que impulsaba toda la actividad política del Estado moderno. Así nacieron los ejércitos permanentes con todas sus secuelas: las flotas de guerra, las industrias de armamentos, los nuevos sistemas tributarios, cuya espina dorsal son los impuestos de guerra, la nueva Administración burocrática, la acumulación de un tesoro de guerra y el nuevo sistema de deuda del Estado»⁵⁹.

Entre els anys 1955 i 1965 van tenir lloc tres congressos que havien de posar al dia la historiografia sobre l'Estat modern o, més concretament, la Història política de l'Antic Règim. El debat sobre les limitacions de les monarquies anomenades absolutes van ocupar un espai privilegiat i, amb elles, els discursos sobre l'Estat modern. Val a dir que en molts casos quan es parlava d'*Estat modern* s'estava incorporant en el sí del terme el que avui entenem com Estat contemporani. És a dir: s'equiparava *monarquia absoluta*

---

⁵⁷HINTZE, *Op. Cit.*, p.294. Sobre l'ús del terme Estat modern, Hintze diu: «El "Estado moderno" no es un concepto lógico sistemático, sino una noción plástica, una abstracción expresiva de la especie que suele designarse como "tipo ideal". Del material empírico que se tiene a la mano, como la observación política y el estudio histórico, se seleccionan a discreción —y, por tanto, no sin cierta arbitrariedad— rasgos característicos que después son elevados a una pureza ideal y enlazados entre sí, mediante un acto espiritual constructivo, para formar un todo lleno de vida, que ciertamente no es una realidad concreta ni pretende serlo, pero que se encuentra en el fondo de toda realidad histórico-social y del que no podemos prescindir en absoluto como medio de orientación en la desconcertante abundancia de los fenómenos y como instrumento de medida para el juicio científico», pp. 293-294.

⁵⁸HINTZE, Otto, «La configuración de los Estados y el desarrollo constitucional. Estudio histórico-político», dins de: *Op. Cit.*, pp. 15-35. En aquest article, publicat l'any 1902, Hintze insisteix en les relacions externes com a factor determinant en la constitució interna dels *Estats* en qualsevol moment històric. Diu: «[...] debe subrayarse vigorosamente que el destino externo y las condiciones externas de vida de los pueblos tienen una influencia decisiva sobre su constitución interna», p.18. L'autor dedica tot l'article a demostrar aquesta afirmació, servint-se d'exemples que van de les ciutats-estat gregues a les monarquies modernes, passant per l'imperi asteca o el xinès.

⁵⁹HINTZE, *Op. Cit.*, p.304.

amb *Estat modern* i *Estat modern* en tant que precedent de l'Estat-nació contemporani, s'assimilava a aquest⁶⁰.

Fritz Hartung i Roland Mousnier van pronunciar una ponència en el context del X Congrés Internacional de Ciències Històriques de Roma l'any 1955⁶¹; congrés marcat per una forta influència de la Història social i econòmica que estava en auge per aquells anys. Ambdós historiadors recuperaven els estudis sobre l'absolutisme davant el *despotisme*⁶², i discutien sobre el control i la limitació dels poders anomenats absoluts dels monarques dels segles XVI i XVII en els casos anglès i francès. La ponència en qüestió es pot situar ben bé al baricentre de la concepció clàssica de l'Estat modern, que establia una relació directa entre la suposada acumulació de poders dels monarques i la formació de l'Estat que esdevindria el contemporani. En altres paraules, entenien l'absolutisme com a negació de la feudalitat, com a element intrínsec de la modernitat. Segons Hartung, la qüestió més important per determinar l'impàs d'un sistema polític a un altre era el moment en què «l'Etat a été considéré comme Prince et Peuple formant un seul Etre»⁶³; moment en què la dispersió dels poders feudals hauria estat substituïda per la concentració d'aquests poders en mans de la monarquia.

En paral·lel a aquesta línia historiogràfica que, com hem dit, proposava la guerra com a motor de canvi⁶⁴ en les monarquies anomenades absolutes — i en conseqüència, en allò que entenien per Estat—, s'oposava una d'econòmica i social, en part de la mà d'Ernest Labrousse, qui també va participar en el congrés, en part de la historiografia d'Annales i del marxisme historiogràfic popularitzat per la revista anglesa *Past & Present*. Labrousse obriria un filó interpretatiu segons el qual el desenvolupament de la *monarquia absoluta* hauria depès del desenvolupament de l'economia capitalista i les variacions dels preus. Els estudis de Labrousse, cal dir-ho, es van centrar en el segle XVIII francès, i explicaven la Revolució en base als

---

⁶⁰Com veurem, aquest és un punt del què ja va alertar Jaume Vicens Vives al text que havia de presentar l'any 1960 al XI Congrés de Ciències Històriques d'Estocolm.

⁶¹HARTUNG, Fritz — MOUSNIER, Roland (eds.), «Quelques problèmes concernant la monarchie absolue», X congresso internazionale di science storiche, dins de: *Relazioni* (Vol.4), Firenze: G.C. Sansoni Editore, 1955, pp.3-55. També *Vid.*, LUBLINSKAYA, Alexandra D., *La crisis del siglo XVII y la sociedad del absolutismo*, Barcelona: Crítica, 1979, pp.149 i ss; BENIGNO, *Op. Cit.*, pp.211-212.

⁶²Cal remarcar les diferències entre la historiografia continental i l'anglesa. La historiografia anglesa qualificava de *despotisme* allò que els historiadors continentals, especialment francesos, anomenaven *absolutisme*. No és estrany, doncs, que s'obris el debat sobre les diferències entre *absolutisme* i *despotisme* o *tiranía*, així com sobre les limitacions en el Dret Natural dels monarques *absoluts*.

⁶³*Ibid.*, p.17.

⁶⁴*Ibid.*, p.39. Mousnier i Hartung afirmaven que «La guerre contre l'étranger a été un facteur essentiel du développement de la monarchie absolue. En se prolongeant, elle a permis aux Souverains de garder une armée permanente et de lever certains impôts sans plus s'occuper du consentement de leurs sujets».

arguments esmentats. Tot i això, esdevenien un exemple per la lectura dels règims polítics de l'Època Moderna⁶⁵. Una altra línia interpretativa va sorgir del marxisme historiogràfic dels anys 50, que subratllava com a factor determinant d'aquella *deriva absolutista* la lluita de classes entre la burgesia i la noblesa. D'aquesta manera, la monarquia s'hauria alineat amb la burgesia contra els poders feudals disseminats, i hauria nascut un nou equilibri de poders on el rei hauria jugat el paper d'àrbitre en tant que ara *monarca absolut*. La Història *des de baix* impulsada per aquest nou corrent marcaria l'agenda de les futures recerques des de noves perspectives. D'això, però, en parlarem més endavant.

Deixeble de Hintze i molt influït per Weber i el sociòleg Norbert Elias, Gerhard Oestreich va ser un altre historiador alemany que va marcar tota una tendència historiogràfica a la seva època, juntament amb l'austriac Otto Brunner, a qui alguns autors han atribuït l'origen de la Nova Història social alemanya. Els estudis d'Oestreich en relació a la figura de Justus Lipsius i del neo-estoïcisme de l'alta edat moderna el van portar a encunyar el concepte de caire weberian de *disciplinament social*⁶⁶, una categoria que havia d'explicar els grans canvis socials i polítics d'aquesta època i en última instància oferir una interpretació sobre l'*absolutisme* i el naixement dels estats-nació de la contemporaneïtat. L'auge de la Història social i econòmica va obrir les portes a noves línies de recerca així com a noves interpretacions d'aquelles que ja existien. És a la llum d'aquest canvi historiogràfic que Oestreich estudia els absolutismes i en llegeix les causes des d'una perspectiva social, cultural i política⁶⁷. Aquesta interpretació pressuposava l'existència d'una

---

⁶⁵CARZOLIO, *Op. Cit.*, p.51: «Mousnier polemizaría con Labrousse —y con Porchnev— sobre la naturaleza de la sociedad francesa del siglo XVII: si era una sociedad de clases fundamentalmente política o una sociedad de órdenes. Vale decir que se discutía acerca de la licitud de la aplicación de categorías creadas para el análisis de la sociedad capitalista industrial a la sociedad corporativa, o si ésta debía ser estudiada dentro de su propia lógica estamental». També Alexandra D. Lublinskaya participaria en el debat plantejat ja als anys 40 per Maurice Dobb, sempre des d'una òptica marxista. *Vid.*, LUBLINSKAYA, *Op. Cit.*, p.153, sobre la polèmica Mousnier-Prochnev. Contràriament al que diu Carzolio, Lublinskaya, basant-se en l'article publicat a *Relazioni*, repetia les paraules de Mousnier: «La lucha entre las clases no fue sinó uno de los medios utilizados por los monarcas. Darles una preferencia exclusiva sería subestimar otros factores no menos importantes», p.157.

⁶⁶OESTREICH, Gerhard, «The structure of the absolute state», dins de: *Neostoicism and the Early Modern State*, Cambridge University Press, 1982, pp.258-272 [Títol original: «Strukturprobleme des europäischen Absolutismus», 1969]. L'origen del concepte es remunta a Weber, qui diferenciava la *dominació* de la *disciplina* de la següent manera: «Por dominación (*Herrschaft*) debe entenderse la probabilidad de encontrar obediencia a un mandato de determinado contenido entre personas dadas; por disciplina (*disziplin*) debe entenderse la probabilidad de encontrar obediencia para un mandato por parte de un conjunto de personas que, en virtud de actitudes arraigadas, sea pronta, simple y automática». Citació extreta de: PO-CHIA HSIA, Ronald, «Disciplina social y catolicismo en la Europa de los siglos XVI y XVII», *Manuscrits: revista d'història moderna* 25, (2007), pp.29-43. Per la citació: p.31.

⁶⁷Oestreich ho expressa així: «Modern historical interpretation is now influenced by the methods of social history; this approach leads us to ask new questions about absolutism and to see old questions in a new light». OESTREICH, *Op. Cit.*, p.261.

sèrie de reformes *des de dalt* que havien de portar al conjunt de la societat a nous models de comportament i hàbits d'obediència. D'aquesta manera, els nous règims *absolutistes* trobaven el consentiment de la població o, si més no, menys resistència a les noves formes de fer política que s'haurien començat a gestar durant el segle XVI.

L'any 1997 Federico Palomo publicava un article on analitzava aquest concepte que ha influït tant la historiografia de la segona meitat del segle XX i l'explicava amb les següents paraules:

«A través de la categoría de disciplinamiento social, Oestreich, de hecho, pretendía definir los diferentes procesos, no sólo políticos, sino también religiosos, sociales y culturales, que, como consecuencia de los cambios ocurridos desde finales de la Edad Media, se activaron desde las capas superiores de la sociedad, aunque con una fuerte impronta dialéctica, con el fin de ordenar y regular las relaciones humanas, imponiendo modelos de comportamiento que llevaron a una progresiva transformación de la conciencia moral y de las costumbres del hombre en todos los ámbitos de la vida social y, en consecuencia, a cambios estructurales de la propia sociedad y de sus formas de organización política»⁶⁸.

Mitjançant «la promulgación de ordenanzas de policía, denuncias y el esfuerzo por incrementar el control central de las instituciones»⁶⁹, els monarques haurien estat capaços de centralitzar el poder contra els interessos dels estaments⁷⁰ i assegurar-se la fidelitat i l'obediència dels súbdits. Po-Chia va mostrar ara fa una dècada l'estreta vinculació entre l'anomenat *disciplinament social* i un altre procés que segons aquests autors hauria tingut lloc durant la mateixa època i en el marc de la Reforma protestant: la *confessionalització* o, dit en altres paraules, la homogeneïtzació confessional tant en el món catòlic com en el protestant. Amb això, la historiografia sobre l'Estat modern es complementava amb una vessant social, cultural i religiosa que fins aleshores no havia estat en el centre d'atenció d'aquests estudis. A banda del concepte de *disciplinament*, Oestreich va fer dues aportacions més que havien de marcar l'agenda de posteriors estudis: d'una banda, les observacions sobre el poder central a l'Època moderna que, llegit des del prisma del paradigma estatal, es considerarien una sèrie de *mancances* o

---

⁶⁸PALOMO, Federico, «Disciplina christiana».Apuntes historiográficos en torno a la disciplina y el disciplinamiento social como categorías de la historia religiosa de la alta edad moderna», *Cuadernos de Historia Moderna* 18, (1997), pp.119-136. Per la citació: p.120.

⁶⁹PO-CHIA, *Op. Cit.*, p.36.

⁷⁰Com veurem, estudis posteriors combatran la idea d'una lluita de poders entre la monarquia i els estaments, apostant per un model de cooperació i col·laboració.

limitacions del poder regi en relació a les autoritats regionals o locals⁷¹. D'altra banda, pel que fa a l'aparell burocràtic de la monarquia veia que no existien equivalents a nivell local «no solo en el sentido de que no existía una cadena de funciones, dominada por el principio de delegación jerárquica que uniese el centro a la periferia, sino también, y sobre todo, porque la oficialidad moderna era, en su mayoría, de naturaleza patrimonial»⁷².

Dins del mateix corrent historiogràfic, Otto Brunner va ser un historiador que, com Oestreich, va iniciar la seva carrera durant l'auge del nacionalsocialisme alemany. Aquest aspecte és important donat que les seves propostes metodològiques van estar fortament influïdes per aquesta ideologia, motiu pel qual després de la II Guerra Mundial va ser un autor poc reconegut. Tres dècades més tard seria recuperat per la historiografia i revisat a través d'un anàlisi crític⁷³. En primer lloc, el concepte d'*oeconomica* a partir del qual defensava l'existència de *cercles autònoms de poder*, que tenien la seva arrel en la casa i que s'estenien fins l'Imperi. Per Brunner, «la separación entre Estado y sociedad era una idea moderna, proyectada de manera anacrónica al pasado»⁷⁴. Defensava que aquesta dicotomia era

---

⁷¹António M. Hespanha, quan parla de les aportacions d'Oestreich, mostra com aquest autor és conscient de totes les *limitacions* d'aquell sistema polític que els historiadors anomenaven *absolut*. Oestreich, a l'article a dalt citat, deia: «There was a gradual tightening up of central authority which was produced by disengaging it from regional and local influences; it was not a question of bringing local authorities into submission. There existed a plurality of rights and authorities at different levels which were not dependent on or delegated by the central authority. Only in theory was there such a thing as "centralization", a term commonly used to designate and describe the expansion and assertion of central state authority down to the lowest level. In reality monarchic authority had only a partial influence on what came to be known as the provincial level and hardly any, or none at all, in local government», p.263. Resulten interessants els comentaris d'Hespanha al respecte, qui cita el mateix paràgraf traduït al castellà: HESAPANHA, António M., *Vísperas del Leviatán. Instituciones y poder político (Portugal, siglo XVII)*, Madrid: Taurus, 1989, pp.26-27.

⁷²*Ibid.*, p.26.

⁷³Per la relació entre les idees nacionalsocialistes i aquests dos autors, *Vid.*, MILLER, Peter, «Nazis and Neo-stoics: Otto Brunner and Gerhard Oestreich before and after the Second World War», *Past and Present* 176 (2002), pp.144-186. En aquest article l'autor posa de manifest les arrels nacionalsocialistes de la Nova Història Social alemanya, que contràriament al que s'havia dit, no es tractava d'una renovació historiogràfica, sinó més aviat d'una recuperació de la *Volkgeschichte* nacionalsocialista. L'autor mira de respondre tres preguntes que es formula a l'inici de l'article: «What was the twentieth-century historiography of Neo-stoicism? What was the impact of National Socialism as filtered through the work of Brunner and Oestreich after the war? Is the interdisciplinarity that characterized their new approaches a step forward or a reference back to a past that they preferred not to mention?», p.152. Sobre aquest tema, també *Vid.*, GIJS VERSTEEGEN, D., «La sustitución del paradigma cortesano por el estatal en la historiografía liberal», [Tesi Doctoral], Universidad Autónoma de Madrid. Dirigit per: Dr. José Martínez Millán, Dr. Manuel Rivero Rodríguez, 2013, pp.19-33. Sobre la qüestió esmentada, l'autor diu: «Se ha señalado que los historiadores comprometidos con el régimen nazi, como Brunner, sentaron las bases de lo que después de la guerra se consideró la gran innovación historiográfica de Alemania: la historia social. Ésta, que se solía entender en relación con el marxismo, habría tenido también sus orígenes en la *Volkgeschichte* nacionalsocialista». Un recull d'articles sobre l'obra d'Otto Brunner es pot trobar a: SANJURJO DE DRIOLLET, Inés, «La pionera obra de Otto Brunner a través de sus comentaristas», *Revista de Historia del Derecho* 42, (2011), pp.155-170.

⁷⁴GIJS VERSTEEGEN, *Op. Cit.*, p.19.

inexistent a l'Època moderna, i que només «a partir de la segunda mitad del siglo XVIII se empezó a definir al Estado y a la sociedad como entidades separadas e independientes»⁷⁵. Per ell, no existia un monopoli estatal del poder, sinó que aquest es repartia en les diferents configuracions socials. Una aportació importantíssima de Brunner a la historiografia va ser la crítica a l'ús de conceptes que considerava anacrònics per l'explicació de les realitats polítiques anteriors al segle XIX⁷⁶, especialment per l'Època medieval. Un concepte brunnerià que cal destacar per la seva influència en la historiografia és el de *Verfassungsgechichte*. Fernando Bouza el descriu d'aquesta manera:

«[...] es un modelo de historia social nacido para acercarse a las sociedades de la Europa anterior al triunfo del Estado liberal y de su *Konstitution*, un mundo al que no se podían aplicar las categorías deminonónicas y en el que los individuos se organizaban en unas determinadas estructuras [...] susceptibles de ser estudiadas una a una, pero cuya unión nos ofrece una historia global»⁷⁷.

El seu interès per l'ús adequat dels conceptes històrics basat en l'accés directe a les fonts i la interpretació dels termes en el seu propi context, el va portar a col·laborar en la coneguda obra enciclopèdica *Geschichtliche Grundbegriffe*, juntament amb Conze i Koselleck, obra que seria considerada el precedent de la *Begriffsgeschichte* o Història conceptual. Brunner va apostar pel descobriment de «la *alteridad* constitutiva de las formas políticas de esos períodos [anteriors a la Il·lustració], y reconstruir, en clave constitucional y social, su dinámica específica y sus particularidades,

---

⁷⁵ *Ibid.*, p.23. El de la separació entre l'àmbit públic —corresponent a l'Estat, projectat a la monarquia— i el privat —tot allò que no fos *esfera pública*, projectat als estaments— ha estat un debat recurrent a la historiografia, sobretot a la vessant més jurídica de la Història del Dret.

⁷⁶ BRUNNER, Otto, *Land and lordship. Structures of Governance in Medieval Austria*, University of Pennsylvania Press, 1992: «Our studies of peace and the feud have shown that medieval conceptions of the state and the constitution do not correspond to what we mean by these words. We now ask how it is possible, then, to give an appropriate description of the structure or constitution of the medieval political formations that we commonly call “states”[...] Was there a State of the modern type in the Middle ages? [...] “State” is a concept of the modern political world. But in the nineteenth century it became “the universal normative concept for political forms of organization, for all peoples and all periods”», p.95. I segueix més endavant: «In using the concept of the State too broadly and indiscriminately, then, we risk giving an imprecise and fundamentally incomplete description of the medieval political formations that we call “states”», p.97. Quan es parla de Brunner cal mencionar la seva obra *Estructura interna de Occidente*, la qual va ser ressenyada per Ricardo García Cárcel l'any 1992 en motiu de la publicació de la seva primera edició en castellà. *Vid.*, BRUNNER, Otto, *Estructura interna de Occidente*, Madrid, Alianza, 1991 (Original de 1958), i GARCÍA CÁRCCEL, Ricardo, *La formación de la identidad de Occidente*, [Recurs electrònic]: <https://introduccionalahistoriajvg.wordpress.com/2014/01/05/%E2%9C%8D-estructura-interna-de-occidente-1958/> (Consultat: 02/06/2018), publicada també a La Vanguardia el 24 de gener de 1992.

⁷⁷ BOUZA ÁLVAREZ, Fernando Jesús, «Reverenter absolvit. Nadie ha inventado la historia», *Manuscrits: Revista d'Història Moderna* 8, (1990), pp.87-104. El concepte de *Verfassungsgeschichte* és traduït aquí i amb ajuda de Pierangelo Schiera com «Història constitutiva», i no com s'ha traduït tradicionalment com a «Història constitucional». Per la citació: p.95.

partiendo, especialmente, de palabras tomadas de sus propias fuentes, y no de las del presente aplicadas al pasado»⁷⁸.

António M. Hespanha situa en aquest moment el punt de partida de la desmitificació de la concepció liberal de l'Estat en la historiografia, que més tard tindria com a conseqüència el qüestionament del paradigma estatal. Ho atribueix al fet que Brunner, diu, «pone de manifiesto las continuidades entre los sistemas políticos medieval y moderno y la persistencia, en los niveles “inferiores” del sistema político —sobre todo en el mundo “campesino”—, de resistentes estructuras tradicionales de vinculación política»⁷⁹. Amb això, nous estudis de la teoria política posarien al centre del seu interès autors dels cercles *no absolutistes* de l'època: els anomenats *monarcòmacs*, o aquells que pertanyien a la segona escolàstica com Althusius d'una banda, o Vitoria de l'altra⁸⁰.

Quant al paradigma estatal durant els anys 50, l'antic alumne de Meinecke, l'italià Federico Chabod, en va ser un altre exponent. En un context historiogràfic que de manera genèrica assimilava les monarquies *absolutes* amb l'Estat nació liberal, Chabod encetava el seu article titulat *Y at-il un Etat de la Renaissance?*⁸¹ analitzant les accions i els textos de les ciutats italianes del segle XV i XVI a la recerca d'un sentiment nacional italià. Però no els troba: el que hi havia, diu, era un cert patriotisme de cada ciutat individual, en tant que havia de protegir-se dels elements externs que pretenien reduir-ne la «llibertat»: «[...] sería absurdo buscar huellas de una política «patriótica», «nacional» en sentido italiano», conclou. En aquest sentit, Pablo Fernández Albaladejo observa que el que inquietava a Chabod era que «la búsqueda del “Estado del Renacimiento” viniese teledirigida por el deseo de encontrar, dentro de él, el germen mismo de la modernidad»⁸². Per aquest motiu, afegeix Albaladejo, l'autor italià evitava els termes «nació», «patriotisme», o «frontera», l'ús dels quals calia reservar per al segle XIX. Vist amb la perspectiva de la historiografia més recent, la crítica a l'anacronisme d'aquests termes contrasta amb la permanència dels elements que defensava Chabod com a pròpiament estatals, això és, l'equilibri de poder, la

---

⁷⁸ SANJURJO DE DRIOLLET, *Op. Cit.*, p.162.

⁷⁹ HESPANHA, *Op. Cit.*, p.25.

⁸⁰ *Ibid.*, p.25.

⁸¹ CHABOD, Federico, *¿Existe un Estado del Renacimiento?* (Títol original: *Y at-il un Etat de la Renaissance?*), dins de: CHABOD, Federico, *Escritos sobre el Renacimiento*, FCE, 1990, pp. 523- 548.

⁸² FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo, «Estado, razón y modernidad: consideraciones sobre la estatalidad de la Edad Moderna», dins de: *Restigios. Ensayos varios de historiografía*, Universidad Autónoma de Madrid, 2017, pp.409-417. Aquest és el text de la ponència d'Albaladejo a les V Jornades de Debat de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives pronunciada l'any 2010. De les citacions d'aquest text no podré especificar la pàgina, donat que el consultat és una versió no editada del que Albaladejo va publicar l'any passat a *Restigios*. De totes maneres, l'autor no va fer cap canvi a l'hora de publicar-lo.

diplomàcia, l'exèrcit permanent i la creixent presència dels *oficiales* en el sí de la burocràcia règia⁸³. En primer lloc, pel que fa a l'exèrcit, Chabod es pronunciava d'aquesta manera:

«Las nuevas formas del arte de la guerra que se imponen a partir de la segunda mitad del siglo XV constituyen una profunda revolución que, por medio de la técnica, incide a fondo en la vida del Estado»⁸⁴.

En segon lloc, respecte el desenvolupament de la burocràcia interna, deia:

«[...] el Estado se concentra ahora en torno de esos dos polos, el poder del soberano y la jerarquía de los “funcionarios”. Los “Ordenes” de la nación, los Estados Generales, constituyen la excepción y no la regla en la vida del Estado del siglo XVI; una excepción que actúa muy limitadamente sobre la acción efectiva del gobierno. No, sino que esta última emana cada día del príncipe y de sus oficiales”»⁸⁵.

Quan parlava de la diplomàcia, deia que durant el segle XV es va desenvolupar allò que s'ha anomenat *diplomàcia permanent*:

«Es sólo alrededor de 1450 cuando en Italia se organiza una diplomacia permanente, en forma de “oradores” que residen de manera estable cerca de la corte de un príncipe extranjero y que de continuo informan a su gobierno, aunque no exista ninguna tratativa especial, ninguna tarea concreta que realizar»⁸⁶.

Més en general, el que fa és buscar els elements distintius que conformarien el que ell, seguint a Burckhardt, anomenaria l'Estat del Renaixement⁸⁷; un Estat «creado por la voluntad fría, precisa, clarividente de un príncipe —o tirano— que, tal cual un artista, esbozara su obra calculando

---

⁸³CHABOD, F, «Algunas cuestiones de terminología: Estado, nación y patria en el lenguaje del siglo XVI» dins de: CHABOD, F., *Escritos sobre el Renacimiento*, FCE, 1990, pp. 523- 548 (Títol original: *Scritti sul Rinascimento*, Turín: Einaudi, 1967).

⁸⁴CHABOD, *c'Existe... Op. Cit.*, p.531.

⁸⁵*Ibid.*, p.532.

⁸⁶*Ibid.*, p.532.

⁸⁷Parlarem més endavant de Lalinde Abadía com a crític del concepte *Estat modern* i del paradigma estatal. De moment, però, citaré la seva reacció davant de l'expressió d'«Estat del Renaixement»: «Se discute si ha existido un “Estado del Renacimiento”, pero la polémica no debe engañar. No se discute si el Renacimiento ha tenido un concepto propio para el término “Estado”, que hubiera sido lo apropiado, sino si el Renacimiento ha conocido el concepto que nosotros tenemos de Estado, lo que es disparatado, o propuesto de otra forma, si el concepto que nosotros tenemos de Estado procede ya del Renacimiento, lo que es igualmente disparatado», *Vid., Op. Cit.*, LALINDE ABADÍA, Jesús, «Depuración histórica del concepto de Estado», dins de: *El estado español en su dimensión histórica* (Vol. 4) Barcelona: Promociones Publicaciones Universitarias, 1984, p.36.

exactamente todos los medios para que fuera un acierto»⁸⁸. Per fer-ho, estudia el desenvolupament de la nova classe d'*oficials* o funcionaris de l'Estat de Milà, anomenats ara «cuarto orden», i arriba a la conclusió de que no només es pot parlar d'un Estat pròpiament del Renaixement, sinó que aquest és el precedent de l'Estat contemporani en tant que crea un cos de funcionaris. Després d'invocar Alexis de Toqueville —qui afirmava al segle XIX que l'únic element de la construcció política de l'Antic Règim que havia sobreviscut a la Revolució era, precisament, l'estructura administrativa—, Chabod conclou:

«[...] hay un punto esencial en el cual nuestro Estado “moderno” [se refereix al contemporani] no ha cambiado el fondo de las cosas respecto del Estado que crea el Renacimiento: sólo lo ha ampliado y fortificado enormemente. Se trata, precisamente, de la organización administrativa, de la formación de un “cuerpo de funcionarios”, diríamos ahora de una burocracia, poderosa y activa, y que constituye la “estructura” del Estado»⁸⁹.

La qüestió de l'existència i generalització d'aquest *quart ordre* format per *funcionaris* o *oficials* de l'Estat ha estat enormement debatuda i en molts casos qüestionada si no negada per una gran part de la historiografia de les últimes dècades. Els estudis més recents sobre l'administració, així com sobre la burocràcia o més en general les institucions, han format part de l'argumentari contra el paradigma estatal. Si bé no n'han estat la causa, com tampoc ho han estat els estudis, debats i reinterpretacions sobre l'absolutisme, és cert que han enfortit les últimes tendències historiogràfiques que lluiten per l'eliminació de l'Estat modern del panorama historiogràfic.

L'any 1960 se celebrava a Estocolm l'XI Congrés de Ciències Històriques on havia de participar Jaume Vicens Vives, que no va assistir-hi a causa de la seva prematura mort. Vicens Vives havia preparat uns mesos abans el text que havia de pronunciar a la seva ponència, que portava de títol *Estructura administrativa estatal en los siglos XVI y XVII*⁹⁰. Com és sabut, Vives va aportar a la historiografia una revisió importantíssima en relació als mètodes d'estudi sobre l'Estat modern, des d'una perspectiva marcada per la

---

⁸⁸ *Ibid.*, p.533.

⁸⁹ *Ibid.*, p.546.

⁹⁰ VICENS VIVES, Jaume, «Estructura administrativa estatal en los siglos XVI y XVII», dins de: ALBAREDA SALVADÓ, J. — JANUÉ I MIRET, M. (eds.), *El nacimiento y la construcción del Estado Moderno. Homenaje a Jaume Vicens Vives*, Universitat de València, 2011, pp.31-56 Aquest llibre recull els textos de les V Jornades de debat de l'Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, celebrades a la Universitat Pompeu Fabra l'any 2010 i que portaven de títol *El nacimiento y la construcción del Estado Moderno*.

Història econòmica i social que superava la de les institucions⁹¹. Breument, una de les aportacions més importants va ser l'advertència de l'habitual identificació entre *monarquia absoluta* i *poder*, així com entre *monarquia* i *Estat nacional*⁹². Albaladejo explica que, seguint l'estela de Koenigsberger, Vives proposava una revisió de l'estudi del poder «sugiriendo una estrategia analítica que debía centrarse en “la estructura efectiva de poder”»⁹³, i, com assenyala Albareda, va establir la diferència entre *poder*, entès com la teoria, i *mando*, entès com la pràctica del poder⁹⁴.

Vicens Vives va formar part de l'anomenat *paradigma estatal*⁹⁵. No en va qüestionar l'existència, però va proposar noves lectures d'aquells elements que definien l'Estat de l'Antic Règim. Una aportació fonamental va anar dirigida a la idea liberal de l'absolutisme, relativitzat ara en pro de les jurisdiccions. Aquestes noves perspectives van despertar l'interès de molts historiadors «del centro del poder a la periferia hacia una soberanía divisible hasta el infinito fragmentada en decenas de miles de parcelas clientelares — en expresión de Cornette⁹⁶—, hacia una práctica del poder que se convierte en una mezcla de autoridad y compromiso necesario»⁹⁷, i que aprofitarien més tard, com assenyala Albareda, autors com Koenigsberger i John Elliott per desenvolupar la idea de les monarquies compostes⁹⁸.

Contemporani de Vicens Vives, José Antonio Maravall va ser un dels referents de la historiografia espanyola dels anys 60 i 70. L'any 1972 publicava la seva gran obra, resultat de l'acumulació d'anys de recerca i publicacions, *Estado moderno y mentalidad social*. Molt influït per Chabod,

---

⁹¹Deia Vicens Vives: «[...] la historia de las instituciones no es historia propiamente dicha; es una descriptiva de una situación del aparato de poder en un momento dado, que ignora su génesis y, sobre todo, desconoce la realidad tumultuaria que encubre», *Ibid.*, p.33.

⁹²Sobre les aportacions de Jaume Vicens Vives, *Vid.*, *Ibid.*, pp. 9-29, corresponents a la introducció i al text de Joaquim Albareda Salvadó, on dissectiona les aportacions de Vicens Vives al congrés d'Estocolm. També *Vid.*, FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo, «Les traditions nationales d'historiographie de l'État: l'Espagne», dins de: BLOCKMANS i GENET, *Op. Cit.*, pp. 219-233.

⁹³FERNÁNDEZ ALBALADEJO, *Estado... Op. Cit.*, pp.409-417.

⁹⁴ALBAREDA SALVADÓ i JANUÉ I MIRET, *Op. Cit.*, p.23.

⁹⁵Sobre això, a l'article citat Albaladejo deia: «El desapego hacia los resultados de esa metodología no le impedía sin embargo continuar admitiendo la presencia del Estado moderno como el gran protagonista de la narrativa de la modernidad [...]».

⁹⁶CORNETTE, Joël, «Monarquía absoluta y absolutismo en Francia. El reinado de Luis XIV revisitado», dins de: *Ibid.*, pp.91-110.

⁹⁷ALBAREDA SALVADÓ i JANUÉ I MIRET, *Op. Cit.*, p.23.

⁹⁸L'any 1992, i en plena crisi del paradigma estatal, John Elliott publicava a la revista *Past & Present* un article que havia de tenir una grandíssima influència en la manera d'entendre les monarquies d'Època moderna i la seva relació amb les regions perifèriques. *Vid.*, ELLIOTT, John H., «A Europe of Composite Monarchies», *Past & Present* 137 (1992), pp.48-71. Benigno també fa ressó de les implicacions d'aquesta publicació per la historiografia: «Quisiera subrayar aquí la importancia de este texto, no tanto por la propuesta en sí, como por el cambio de perspectiva que comporta, una perspectiva que disuelve la más importante discriminación en que se fundaba la lectura de la evolución del Estado moderno», BENIGNO, *Op. Cit.*, p.219.

Maravall presentava l'Estat com una *creació del Renaixement*, i arribava a parlar en algun moment de *revolució estatal*. La seva obra, tal com mostra el títol, té per nucli central l'Estat modern, i com a temes orbitant al seu voltant la població, la societat, la religió, l'economia, l'administració, les mentalitats o la idoneïtat de l'ús de conceptes com «pàtria» o «nació». És una obra que s'emmarca en el context de la història social i econòmica influïda en gran mesura pels mètodes d'Annales i, a mode *braudelià*, escriu una *Història total*. Val a dir, però, que la influència de Maravall més enllà de les fronteres peninsulars va ser petita en relació a la projecció internacional que va tenir, per exemple, Vicens Vives. En relació a aquests dos autors i les seves propostes, l'any 1971 els italians Pierangelo Schiera i Ettore Rotelli van editar un llibre on recollien una sèrie d'articles sobre la formació de l'Estat modern, entre els quals hi havia els de Maravall i Vives; un llibre que van titular *Lo stato moderno. Dal medioevo all'età moderna*⁹⁹. A banda dels dos autors esmentats, a l'obra en qüestió s'hi recollien també articles d'Oestreich, o de Werner Näf. Va ser una obra important per la historiografia italiana, però també en general per l'europea, ja que recollia tots aquests articles d'autors estrangers amb la intenció d'afavorir l'intercanvi i la influència mútua de les historiografies nacionals d'arreu del continent. Una reflexió molt interessant d'aquests dos historiadors en relació a l'Estat com a centre d'interès de l'estudi el situava en el pla conservador de la historiografia donat que, deien, estudiar l'Estat no és en cap cas una opció neutral. Ho escrivien d'aquesta manera:

«In sostanza, porsi dal punto di vista dello Stato nel considerare la storia moderna, non vuol dire collocarsi su un osservatorio “neutrale”, anche ammesso che la “neutralità” sia possibile; può voler dire, al contrario, adottare un tema “conservatore” per fare la storia in termini “conservatori”. La storia dello Stato, infatti, non è la storia delle classi cosiddette “subalterne”, bensì la storia delle classi dominanti, delle classi che di volta in volta si sono attestate al potere; è se si preferisce, la storia della repressione»¹⁰⁰.

Aquesta idea venia molt marcada per la influència l'anomenada *Història des de baix*, centrada en estudiar les perifèries tant geogràfiques com socials,

---

⁹⁹ ROTELLI, Ettore – SCHIERA, Pierangelo (eds.), *Lo stato moderno. Dal medioevo all'età moderna*, Bologna: Il Mulino, 1971. Carlos Garriga el posa com a exemple d'obra *global i enjundiosa* sobre l'Estat Modern: «[...] puede decirse que [el Estado moderno] vivió sus años dorados como categoría historiográfica a caballo entre los sesenta y los setenta del siglo pasado, cuando se publicaron algunas colecciones de trabajo significativos, que en ocasiones conservan todavía hoy su vigencia, y obras globales y muy enjundiosas acerca del Estado moderno», citant tot seguit l'obra en qüestió. GARRIGA, *Op. Cit.*, p.4.

¹⁰⁰ *Ibid.*, p.8.

i que deixava de banda els grans personatges i grans fets per cedir el protagonisme a les classes subalternes o les regions no centrals.

El marxisme historiogràfic dels anys 70 va anul·lar els biaixos interpretatius de les històries nacionals a través de l'ús de la història comparada, que ja havia estat anunciada al XII congrés de ciències històriques celebrat a Viena l'any 1965. Exemple paradigmàtic d'aquesta tendència és l'obra de Perry Anderson *El Estado absolutista*¹⁰¹, inserida plenament en el sí del paradigma estatal que assumia l'absolutisme continental com precedent immediat, alhora que creador, de l'Estat. Anderson interpretava la Història des d'una lectura basada en l'existència de classes socials en competència a l'Època moderna, i l'auge de l'*absolutisme* com conseqüència de la dialèctica hegeliana de classes entre la noblesa i la burgesia. Des d'una vessant més econòmica però lligada al tema que ens ocupa, el materialisme històric participà en l'anomenat *debat Brenner*, sobre el pas del feudalisme al capitalisme, basant-se en la mirada als canvis en les relacions de producció i el desenvolupament de les forces productives com a determinants en la vida social. Aquesta qüestió serà relacionada amb l'explicació dels absolutismes en tant que el marxisme historiogràfic de l'època llegia el desenvolupament de l'economia i les seves relacions com a determinants en la vida política, social i cultural.

Una altra autora de referència del marxisme historiogràfic —en aquest cas soviètic— dels mateixos anys va ser Alexandra Lublinskaya, qui analitzava la concepció burgesa del poder —traduït en l'Estat i, aquest, al seu torn, entès com la monarquia absoluta—, basant-se principalment en les obres de Mousnier i Hartung. Lublinskaya apostava per una cerca de les causes que van fomentar l'auge de l'absolutisme modern en clau de lluita de classes; causes a les quals, diu, no s'ha prestat prou atenció¹⁰². En la mateixa línia historiogràfica es pot situar Boris Porshnev, qui també va treballar sobre la qüestió dels absolutismes des d'aquesta perspectiva. El materialisme històric es va centrar durant aquests anys en l'anomenada *Crisi del segle XVII*, que abraçava tant els estudis sobre el sistema econòmic de l'època, l'economia en

---

¹⁰¹Wim Blockmans explicava l'obra d'Anderson de la següent manera: «Perry Anderson explique le renforcement des Etats pendant la période dite moderne par les relations entre les classes sociales. L'Etat fort ou absolutiste serait le moyen de défense de la noblesse contre l'expansion du capitalisme bourgeois. L'appareil de force de l'Etat serait devenu nécessaire depuis la destruction de la domination directe au sein des domaines par l'économie de marché». *Vid.* BLOCKMANS, Wim, *Les origines des états modernes en Europe, XIII-XVIII siècles: état de la question et perspectives*, dins de: BLOCKMANS i GENET, *Op. Cit.*, p.7.

¹⁰²LUBLINSKAYA, *Op. Cit.*, p.163: «[...] el análisis de la aparición del absolutismo está separado artificialmente del análisis de las condiciones y causas que permitieron su existencia».

general, com la política i la guerra o la ciència, la cultura i la religió. Els debats d'aquests autors sobre l'absolutisme, doncs, s'emmarquen en un de molt més general, situant-ne les causes, com s'ha dit, en l'esfera econòmica, la lluita de classes, i les relacions de producció.

Immanuel Wallerstein¹⁰³ és un altre autor que cal mencionar. La seva coneguda teoria del *Sistema-món* establia fases del desenvolupament polític i econòmic des de l'Època moderna fins al segle XX. Aquesta teoria recorda les explicacions de la formació dels Estats per fases de forma global que havien elaborat Hintze o Hartung, però en aquest cas des d'una perspectiva marxista, establint-les en funció del desenvolupament del capitalisme occidental. Wim Blockmans, sobre això, diu: «Les relations de classe sont aussi au coeur de la théorie d'Immanuel Wallerstein qui fait coïncider les centres de l'économie-monde avec les Etats forts». Sobre la relació dels absolutismes —o l'Estat— i l'economia, Wallerstein iniciava el capítol titulat *La monarquía absoluta y el estatismo* del llibre citat, de la següent manera:

«Resulta evidente que la emergencia de la monarquía absoluta en Europa occidental coincide en el tiempo con la emergencia de una economía-mundo europea. Pero ¿es su causa o su consecuencia? Se puede argumentar razonablemente en favor de ambas posibilidades. Por una parte, de no haber sido por la expansión del comercio y el ascenso de la agricultura capitalista, difícilmente hubiera habido base económica para financiar las ampliadas estructuras burocráticas del Estado. Pero, por otra parte, las propias estructuras del Estado fueron un importante apoyo del nuevo sistema capitalista (por no mencionar que fueron su garantía política). Como dice Braudel: “Lo haya pretendido o no, el Estado se convirtió en el empresario más importante del siglo”. Más aún, era un cliente fundamental para los comerciantes»¹⁰⁴.

Wallerstein, com la resta, forma part del paradigma estatal, com també del que sovint s'ha anomenat absolutista —que, al final, van de la mà i un no existeix sense l'altre—. En aquest cas, però, la seva perspectiva és diferent, així com el lloc on va a buscar les causes o, al menys, part d'elles, de l'auge de l'absolutisme. La relació entre la Història econòmica, la Història social i la Història política és molt estreta en aquests autors.

Fora del materialisme històric, el paradigma estatal el podem trobar també en obres com la de Joseph Strayer, titulada *On the medieval origins*

---

¹⁰³WALLERSTEIN, Immanuel, *El moderno Sistema mundial. La agricultura capitalista y los orígenes de la economía-mundo europea en el siglo XVI*, Madrid: Siglo XXI, 1979.

¹⁰⁴*Ibid.*, p.187.

*of the modern State*¹⁰⁵, on l'autor comença la recerca de l'Estat al segle XI, afegint que ja havia existit Estat a Roma i a Grècia; a Salustiano de Dios, defensor a ultrança del concepte d'absolutisme i defensor no tan convençut —però defensor al cap i a la fi— del concepte d'Estat per a la Castella del segle XV¹⁰⁶, entre tants d'altres de rellevants que no acabaria si els hagués de mencionar tots. Per això, voldria citar un article que recull una part important de la historiografia de l'Estat modern centrada en la monarquia dels reis catòlics i els regnes dels Àustries a la península ibèrica. Es tracta de l'article de Pere Molas Ribalta publicat l'any 1980, titulat *Veinticinco años de historiografía sobre el Estado moderno*¹⁰⁷. És un treball exhaustiu, un estat de la qüestió complet on es poden trobar les obres del paradigma estatal entre l'any 1955 i el 1980, tant llibres com articles des d'una miriada de vessants: social, institucional, administrativa, econòmica, entre tantes d'altres. Una ullada a aquest article ens fa entendre la potència del paradigma que seria posat en qüestió poc temps després.

---

¹⁰⁵ STRAYER, Joseph, *On the medieval origins of the modern State*, Princeton University Press, 1970.

¹⁰⁶ DIOS, Salustiano (de), «*Sobre la génesis y los caracteres del Estado absolutista en Castilla*», 1985. [Recurs electrònic]:

https://gredos.usal.es/jspui/bitstream/10366/69740/1/Sobre_la_génesis_y_los_caracteres_del_Es.pdf

(Última consulta: 09/07/2018). Salustiano de Dios elabora una resposta contundent a Bartolomé Clavero en relació a la crítica que fa al concepte d'Estat modern. Respecte l'absolutisme que, com veurem, serà revisat en pro del pactisme i la col·laboració, Salustiano de Dios critica aquesta mirada argumentant que és anacrònica, donat que fomenta una visió democràtica i de representació popular que no existia a l'època. Com també veurem, els autors que defensaven la revisió del concepte d'absolutisme no anaven en cap cas en aquesta línia. *Vid.*, DIOS, Salustiano (de), «El Estado Moderno, ¿un cadáver historiográfico?» dins de: *Realidad e imágenes del poder: España a fines de la Edad Media*, Madrid: Ambito Ediciones, 1988.

¹⁰⁷ MOLAS RIBALTA, Pere, «Veinticinco años de historiografía sobre el Estado moderno», *Índice histórico español*, 1980.

L'ESFONDRAMENT DEL PARADIGMA I LA HISTÒRIA POLÍTICA A LES DARRERIES DEL SEGLE XX

A partir dels anys 80 i amb especial intensitat a la dècada dels 90, es comencen a revisar tota una sèrie de conceptes de la Història política que s'havien donat per vàlids. De la mà de la història conceptual i contextual, però també amb la incursió de la Història cultural, influïda en gran part per l'antropologia —i els seus conceptes d'*emic* i *etic*, que han esdevingut tan valuosos per la recerca històrica— es posaven en qüestió termes com *nació*, *sobirania*, *poble*, *absolutisme* o *Estat*. Es començava a seguir l'aposta brunneriana per l'*alteritat* tal com ja feia l'antropologia per l'estudi de les societats no occidentals. D'aquesta manera, tots aquells conceptes que els historiadors havien gestat durant el segle XIX per categoritzar tota una època des del seu propi prisma ideològic, intel·lectual i conceptual —concretament burgès i nacional—, es posaven en qüestió. Del que es tractava era d'identificar el sentit de conceptes i categories pròpies de l'època estudiada —en aquest cas, la moderna— per tal d'explicar-la tal com ho haurien pogut fer els seus contemporanis, ja no entesos com a precedents nostres, sinó com a societats amb les seves pròpies característiques i trets diferencials. Amb això, tota una sèrie d'estudis desmantellaven antics paradigmes i feien necessària una revisió dels discursos i les certeses que fins aleshores havien imperat.

En aquest context, són *iushistoriadors* com Bartolomé Clavero, António Manuel Hespanha, Jesús Lalinde, o Pablo Fernández Albaladejo¹⁰⁸ qui, seguint el camí iniciat per Brunner com també per Vives, proposaren l'eliminació del concepte d'Estat modern així com la substitució de l'estudi de la política pel del poder polític¹⁰⁹. Des de la Història del Dret, aquests autors també han alliberat del marc estatal el Dret i la justícia, i han constatat la necessitat d'una relació més estreta d'aquests amb la Història social i

---

¹⁰⁸Ha estat Albaladejo qui ha observat el gir geogràfic produït entre els anys 60 i 70 des del nord al sud europeu de la historiografia sobre l'Estat modern. Diu: «Frente al predominio de los juristas noreuropeos que habían protagonizado el gran momento estatal del siglo XIX, ahora son los juristas —y sobre todo— historiadores del derecho procedentes del sur (italianos, españoles y portugueses) quienes conducen el proceso [...]». FERNÁNDEZ ALBALADEJO, *Estado...*, *Op. Cit.*

¹⁰⁹Hespanha anomena així el seu objecte d'estudi, conscient que el poder és quelcom que es pot trobar arreu, i que els imperatius de la recerca l'obliguen a acotar. HESPANHA, *Vísperas...* *Op. Cit.*, pp. 10-11. També, sobre aquest tema, un article revelador és el de Xavier Gil Pujol «Notas sobre el estudio del poder como nueva valoración de la Historia política», *Pedralbes, Revista d'Història moderna* 3, (1993), pp.61-89. Gil Pujol cita John Elliott quan parla de l'estudi del poder en el sí de la Història política: «Ahora se intenta revalorizar este tema (del poder) no por medio de un sencillo regreso a la historia política ya desacreditada, sino por un esfuerzo de integrarlo dentro del contexto de la historia socioeconómica y cultural, donde la práctica del poder muestra cómo los distintos elementos de una sociedad [...] fraguan una dinámica común», p.88. Els estudis sobre el poder han estat un dels trets distintius del que alguns han anomenat *Nova Història política*, ara molt més oberta a altres camps d'estudi del que ho havia estat la Història política tradicional, relegada a un segon lloc per la Història econòmica i social dels anys 60.

cultural¹¹⁰. Paral·lelament a aquests autors, apareixen aquells que comencen a qüestionar l'absolutisme com a categoria vàlida. En un primer moment, les monarquies compostes estudiades per John Elliott —per influència de Koenigsberger i els seus *estats compostos*— van fer trontollar la imatge centralitzadora de les monarquies de l'alta edat moderna. Després, estudis sobre el suposat desenvolupament de l'administració, el funcionariat o del Dret modern, així com les institucions o, més concretament, la hisenda, van causar un col·lapse en la visió absolutista del poder de la modernitat, portant a un replantejament de la pròpia categoria.

En aquest sentit, un llibre que veié la llum als anys 90 va ser l'editat per Ronald G. Asch i Heinz Duchhardt¹¹¹, que recollia tres articles: el primer era una presentació o introducció a un de més extens dels mateixos autors; introducció que era en realitat un estat de la qüestió sobre l'absolutisme en aquell moment. El segon recuperava l'article de Nicolas Henshall titulat *El absolutismo de la Edad moderna 1550-1700. ¿Realidad política o propaganda?* i en últim lloc, la resposta d'Ernst Hinrichs a Henshall, *¿Adiós al absolutismo? Una respuesta a Nicolas Henshall*, escrit des de la perspectiva de la historiografia alemanya. Especialment rellevant va ser l'article de Nicolas Henshall, que posava sobre la taula la problemàtica de l'absolutisme com a objecte d'estudi en tant que concepte que havia estat reelaborat i reinterpretat per la historiografia decimonònica que, com bé sabem, tenia uns interessos molt concrets just després de la Revolució. Tot i que en un primer moment les tesis de Henshall no van gaudir d'una gran acollida, amb el temps s'ha anat acceptant que *monarquía absoluta* és un terme que comporta molts problemes. A la introducció de l'article, era molt explícit sobre aquest tema. Deia: «Ciertamente, la monarquía de la Edad Moderna requiere un nuevo paradigma, basado en el consenso y colaboración en vez de confrontación y coerción»¹¹². A partir d'aquí, l'autor va desmuntant un a un tots els mites relacionats amb les monarquies de l'alta edat moderna, basant-se en estudis d'història comparada de les últimes

---

¹¹⁰Així ho observen Daniela Marino i Elisa Speckman a la introducció d'un dels números de la revista *Historia Mexicana*, amb interessants reflexions sobre aquesta nova manera de fer Història política, donant-li alhora amb una dimensió social i cultural. *Vid.*, MARINO, Daniela — SPECKMAN, Elisa, «Ley y justicia (del virreinato a la posrevolución)», *Historia de México*, LV (4), (2006), pp. 1101-1104.

¹¹¹ASCH, R.G. — DUCHHARDT, H. (eds.), *El absolutismo (1559-1700), ¿un mito? Revisión de un concepto historiográfico clave*, Barcelona: Idea Books, 2000.

¹¹²*Ibid.*, p.45. És interessant els arguments de Henshall que giren la mirada cap a la historiografia whig, interessada en assimilar la història política anglesa amb l'holandesa i allunyar-la del mite absolutista continental. Aquesta historiografia interpretava l'anomenat *absolutisme* com a *despotisme* i *tiranía*, del qual es desvinculava. Com s'ha vist sobretot amb les obres de Hartung i Mousnier, la historiografia continental s'esforçava per remarcar les diferències entre *monarca absolut* i *despostime* o *tiranía* o, el que és el mateix, entre poder *absolut* i poder *il·limitat*.

dècades. Poder il·limitat; absolutisme com a ruptura amb els models de govern anteriors; lluita contra els estaments i els poders regionals; exèrcit permanent; nou cos d'*oficials* al servei de la monarquia; burocràcia estatal... Henshall qüestiona tots aquests elements del *paradigma absolutista* fins arribar a afirmar que «la actividad continuada de las asambleas estamentales, la supervivencia de las libertades provinciales y los compromisos con los grupos poderosos deberían ser atribuidos no al estado incompleto del “absolutismo”, sino a su no-existencia»¹¹³.

No és la intenció estendre'm aquí amb la qüestió de l'absolutisme, però és convenient remarcar els canvis produïts en el sí d'aquest debat historiogràfic, donat que toca de ben a prop el tema que ens ocupa.

Bartolomé Clavero ha estat la punta de llança des de la qual s'ha començat a posar en dubte la idoneïtat de l'ús del terme Estat modern en la historiografia. L'any 1981 publicava un article on carregava contra el seu ús indiscriminat, prenent com a exemple les obres de Strayer i de Marvall¹¹⁴. La seva crítica anava dirigida especialment a totes les conseqüències que comportaven els supòsits estatals, de les que ja hem parlat. Tot i les evidències que els estudis publicats per la historiografia feien aflorar, Clavero observava com s'adaptaven els discursos i es matisaven les experiències *estatales* de l'Època moderna sense que ningú s'aturés a pensar que potser el marc conceptual utilitzat no era l'adequat: «La historiografía de la Edad moderna sigue por regla general desarrollándose sin mayores dificultades bajo supuestos *estatales* aun cuando puede ir al tiempo desvelando una realidad política que evidentemente los desborda»¹¹⁵, deia Clavero en el citat article.

Juntament amb Clavero, un altre historiador del Dret: Jesús Lalinde Abadía. Tres anys més tard, Lalinde publicava *Depuración histórica del concepto de Estado*¹¹⁶, on recollia les observacions i crítiques de Clavero, i se sorprenia del fet que ni la historiografia alemanya no hagués reflexionat sobre aquest punt, donada la seva «rigurosidad conceptualizadora». Però sobretot, en aquest article es lamentava de la manca d'atenció que s'havia

---

¹¹³*Ibid.*, p.64. Després de l'allau de crítiques al concepte d'absolutisme, Henshall sentència: «“Absolutismo” es una excusa impresionante para el pensamiento poco consistente —por esta razón probablemente seguirá siendo popular», p.83.

¹¹⁴CLAVERO, Bartolomé, «Institución pública y derecho: acerca del concepto historiográfico de “Estado moderno”, *Revista de Estudios Políticos (Nueva Epoca)* 19 (1981), pp.43-57». Sobre el tema i del mateix autor, *Vid., Tantas personas como Estados. Por una antropología política de la historia europea*, Madrid: Tecnos, 1986

¹¹⁵*Ibid.*, p.54.

¹¹⁶LALINDE ABADÍA, Jesús, «Depuración histórica del concepto de Estado», dins de: LALINDE ABADÍA, Jesús (et. al), *El estado... Op. Cit.*, pp.19-58.

pretat a un tema central com és el que ens toca. Lalinde repassa les diferents accepcions del terme *estat* en diferents moments històrics i conclou que només es pot fer servir per a cada època si es fa en l'accepció que s'utilitzava llavors. Pel que ell anomena les Monarquies Universals¹¹⁷, quan es parla d'*estat* s'ha de fer com a *estament* o, en tot cas, des del concepte maquiavelià i territorial del que ja havíem parlat al primer capítol. Per l'aplicació del terme actual, diu:

«En cuanto a la Monarquía Universal, considero que no reúne las condiciones del “Estado” en su concepción actual por las siguientes características: a) ausencia de interposición del “Estado” como persona jurídica; b) ausencia de base nacional autoritaria; c) subsistencia de la organización estamental; d) simbiosis con el poder eclesiástico; e) insuficiencia e irresponsabilidad del aparato de poder, y f) ausencia de monopolización de la defensa y el orden público»¹¹⁸.

Un historiador del Dret espanyol que cita Lalinde i que durant els mateixos anys també es va oposar a l'ús del terme Estat per a qualsevol moment històric va ser Francisco Tomás y Valiente a *El gobierno de la monarquía y la administración de los reinos en la España del siglo XVII*¹¹⁹.

Resseguint el fil de la historiografia espanyola, arribem a una obra que assumeix aquestes idees i aplica alhora la noció d'*alteritat* per a les societats de l'Època moderna. Parlo de *Fragmentos de Monarquía* de Pablo Fernández Albaladejo, llibre publicat l'any 1992¹²⁰; una obra que, penso, no ha tingut el ressó que mereix dins de la historiografia d'Època moderna. Sobre la qüestió de l'alteritat voldria remarcar, com ha fet l'autor, l'estreta relació amb l'antropologia i l'estudi de les societats no occidentals des de *patrons no occidentals*¹²¹. Albaladejo, al pròleg del llibre ho expressa d'aquesta manera:

---

¹¹⁷En realitat, aplica aquest terme només per a la dels Àustries, i ho justifica de la següent manera: «Sistematizar los elementos fundamentales de toda “monarquía universal” es arriesgado. Indicar cuáles han sido los de la monarquía universal española, [...], lo creo posible, y son, a mi juicio, los siguientes: a) expansión universal o pluricontinental; b) exención del Imperio; c) base metropolitana nacional; d) unidad religiosa; e) lengua dominante; y f) autoritarismo moderado», LALINDE ABADÍA, Jesús, *España... Op. Cit.*, p.144.

¹¹⁸*Ibidem*.

¹¹⁹TOMÁS Y VALENTE, Francisco, «El gobierno de la monarquía y la administración de los reinos en la España del siglo XVII», dins de: *Historia de España*, Madrid: Espasa-Calpe, 1982.

¹²⁰FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo, *Fragmentos de monarquía: trabajos de historia política*, Madrid: Alianza, 1992.

¹²¹Sota el risc d'allunyar-me massa del tema que aquí ens ocupa, voldria aprofitar per posar èmfasi en la necessitat que té avui en dia la historiografia —i, en realitat, totes les àrees de coneixement europees— d'escapar de les categories occidentals i obrir-se a altres zones epistemològiques, com ja està fent una part de l'antropologia. Em refereixo a allò que els diferents autors del llibre *Historia y diversidad de las culturas*

«la reivindicación y afirmación de una *alteridad* histórica concebida desde patrones no occidentales y en clave antropológica, ha influido decisivamente sobre el entendimiento del propio pasado europeo, insinuando una dinámica política ya no excluyente configurada a partir de aquellos factores más reconocidamente estatales (ejército, hacienda, burocracia, centralización). [...] Lo que se apunta es que la propia historia política europea debe ser asimismo contemplada desde esa perspectiva de alteridad, y no desde un simple momento anterior de su actual orden político. Sus categorías, consecuentemente, han de elaborarse a partir de la matriz cultural —religiosa y jurídica— que alimentaba ese antiguo sistema, haciéndolas funcionar de acuerdo con esa lógica y contexto, y no al dictado de nuestros actuales postulados. Es su lenguaje, y no el nuestro, el que debe hablar»¹²².

D'aquí parteix la seva crítica a les categories estatals i la percepció de la necessitat d'una revisió de la Història política tal com s'havia escrit fins llavors. La seva obra recull tota una sèrie de treballs sobre assumptes parlamentaris i posa en qüestió els tòpics sobre les Corts de Castella, sobre el govern d'un territori concret —trencant amb la monarquia catòlica com a organització centralitzada—, o sobre els canvis polítics produïts durant el segle XVIII. Amb aquests treballs aprofita per assenyalar els problemes que presenta el terme *absolut* —vinculat a les monarquies dels segles XVI i XVII, s'entén—, la concepció de *sobirania* encunyada per Bodin, com també el mateix paradigma estatal, «[...] una lectura [...] no dispuesta a entender ese orden político anteestatal desde las categorías que le eran propias, considerando la matriz cultural en la que éstas se producían y desde la cual operaban»¹²³. Aquesta obra no només teoritza sobre el problema historiogràfic de l'Estat modern, sinó que l'aplica a la relectura d'estudis ja existents des d'una nova perspectiva no estatal; una «conjugació intel·ligent i intel·ligible d'investigació empírica, revisió historiogràfica i propostes teòriques», en paraules de Carme i Encarna García Monerris a la ressenya que van dedicar a l'obra d'Albaladejo¹²⁴.

De manera paral·lela als *iushistoriadors* espanyols, António M. Hespanha desenvolupa durant els mateixos anys una revisió de la Història política de l'Antic Règim que convergeix amb les reflexions dels autors citats.

---

anomena la *descolonización de la historia*. Acceptant que existeixen diferents sistemes epistemològics a l'europeu i escoltant-los, la disciplina podrà avançar molt més del que ha fet quan ha volgut homogeneïtzar (o colonitzar) el coneixement universal i assimilar-lo a l'europeu, ignorant tota la resta.

¹²²FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo, *Fragmentos de monarquía*, Madrid: Alianza, 1992, p.14.

¹²³*Ibid.*, p.86.

¹²⁴GARCÍA MONERRIS, Carme — GARCÍA MONERRIS, Encarna, «Fragmentos de Monarquía: la posibilidad d'una història política sense Estat», *Recerques: història, economia, cultura* 32, (1995), pp.103-111.

La seva proposta metodològica amplia la *política* al *poder polític*; el seu objecte d'estudi deixa de ser anomenat *Estat modern* per a ser, més en general, el *sistema de poder polític*. Hespanha fa un estudi de les institucions i el Dret, a partir del qual conèixer i establir les relacions i els equilibris de poder polític del Portugal del segle XVII. No es tracta merament de la història de les institucions que criticava Vicens Vives dues dècades enrere. A través del coneixement profund de les relacions de poder internes que s'hi establien, l'historiador pretén elaborar una visió general i de conjunt sobre allò que fins aleshores s'havia anomenat *poder centralitzat*, tan lligat a la *monarquia absoluta* que estava a punt de ser jubilada per la historiografia més recent, substituïda ara per la *monarquia preeminent*. Una proposta que passa per la comprensió del fet que en l'Antic Règim la unitat conviu amb *l'autonomia de les parts*, la qual cosa pot ser una paradoxa per l'Estat liberal, però que era plenament coherent amb l'organització social de l'època:

«En este conjunto teórico, la unidad no exige la absorción por el centro de los poderes de la periferia, sino solamente el reconocimiento de la esfera de la autonomía de las partes [...] y una consiguiente facultad de control que asegurase que cada parte no ofendiese ni la vocación unitaria y armónica del conjunto [...] ni la jurisdicción de las otras partes»¹²⁵.

Després de *Vísperas del Leviatán*, Hespanha ha seguit desenvolupant tota la seva teoria sobre les institucions i el poder a l'Antic Règim¹²⁶.

Amb tot, l'esfondrament de l'Estat a l'època moderna comportava la inevitable conseqüència de la necessitat d'una reconstrucció de la Història política a partir de noves premisses. És aquesta l'herència que han deixat sobretot Clavero i Hespanha als historiadors que els han seguit. En una conversa entre ambdós autors, l'any 1988 Hespanha preguntava a Clavero: «Mas então, se não há Estado, perante o que é que nos encontramos?», i aquest li responia: «Aqui está a dificuldade. Realizei a tarefa de demolição: abaixo o Estado; também a de remoção dos destroços: abrir caminho à jurisprudência. Felizmente, há ainda trabalho que fazer»¹²⁷.

A partir d'aquest moment, i sobretot a Itàlia, comencen a aparèixer articles que reflexionen sobre el paradigma estatal, així com estudis d'Història política que se'n situen fora. Carlos Garriga, el 2004 publicava un

---

¹²⁵HESPANHA, *Vísperas... Op. Cit.*, p.441.

¹²⁶*Vid.*, HESPANHA, António M., *Poder e instituições no Antigo Regime. Guia de estudo*, Lisboa: Cosmos, 1992. Quatre anys més tard, publicava *Una nueva historia política e institucional*, a la *Revista mexicana de ciencias políticas y sociales*.

¹²⁷CLAVERO, Bartolomé, i HESPANHA António M., «Entrevista com Bartolomé Clavero» *Penélope: revista de história e ciências sociais* 1 (1988), pp.95-110. Per la citació, p.103.

article on recollia part de la historiografia que, des dels anys 80 i, sobretot els 90, anava en aquesta direcció¹²⁸: els italians Giuseppe Galasso¹²⁹, Luca Mannori¹³⁰, Maurizio Fioravanti¹³¹, Paolo Grossi, Luigi Blanco¹³², o el francès Jean-Frédéric Schaub¹³³, entre tants d'altres¹³⁴ formen part de la línia crítica amb l'estatalisme d'Època moderna. Garriga apunta que de vegades, tot i conèixer la problemàtica del terme, molts autors europeus han «optado por mantener, no sé si como mal menor, esta categoría, obviamente al precio de desdibujar o atenuar el perfil del Estado resultante [...]»¹³⁵. De fet, Clavero ja advertia que existia un problema epistemològic en la supressió del terme, degut a que el panorama polític de l'Antic Règim esdevenia per força molt més complex que quan es mirava des del prisma estatal.

Els articles de Jean-Frédéric Schaub són molt explícits en la crítica al paradigma estatal ja des de l'any 1992, quan deia:

«Ya no se considera al Estado una necesidad histórica, cargado de un particular coeficiente de racionalidad o universalidad: la investigación sobre el Estado pasa a dedicarse a la descripción y comprensión de un conjunto de mecanismos de institucionalización de las relaciones sociales»¹³⁶.

L'autor francès, en base als seus estudis i als nous que van sorgint, detecta en relació a l'absolutisme que «no es una novedad más que en tomar la dirección cultural de la sociedad y en querer imponerle un imaginario político en el que triunfan los principios de autoridad, de unidad y de jerarquía»¹³⁷. D'aquesta manera també qüestiona un dels punts centrals, com

---

¹²⁸Carlos GARRIGA, *Op. Cit.* pp.1-21.

¹²⁹GALASSO, Giuseppe, « Stato e storiografia nella cultura del secolo xx. Appunti su alcuni aspetti del problema storico», *Publications de l'École française de Rome* 171, (1993), pp.95-115.

¹³⁰MANNORI, Luca, «L'arena pubblica. Nuovi paradigmi per lo Stato», dins de: *La Crisi dello Stato*, Roma: Laterza, 2002.

¹³¹FIORAVANTI, Maurizio, «Per una storia dello Stato moderno in Europa», *Quaderni fiorentini* 39 (1), (2010), pp.69-81. També: «È possibile un profilo giuridico dello Stato moderno? », *Scienza & Politica* 31 (2004), pp.39-48.

¹³²BLANCO, Luigi, «Note sulla più recente storiografia in tema di Stato moderno», *Storia, amministrazione, costituzione* 2, (1994), pp.259-297.

¹³³SCHAUB, Jean-Frédéric, «El Estado en Francia en los siglos XVI y XVII: Guía de lectura para la historiografía de los años 1980-1992», *Cuadernos de Historia Moderna* 14, (1993), p.225-241; «Sobre el concepto de Estado», *Historia Contemporánea* 28, (2004), pp.47-51; «La notion d'État Moderne est-elle utile? Remarques sur les blocages de la démarche comparatiste en histoire», *Cahiers du monde russe* 46, (2005) pp.51-64.

¹³⁴Bibliografia que repassa Garriga, però a la que en general no he tingut accés, exceptuant la de Jean-Frédéric Schaub.

¹³⁵*Ibid.*, p.6.

¹³⁶SCHAUB, *El Estado...Op. Cit.*, p.235.

¹³⁷*Ibid.*, p.237.

hem vist, del paradigma estatal. Més tard, ja al segle XXI, ha seguit en la mateixa línia sortint-se del paradigma estatal.

Per la seva banda, Rafael García Pérez, David Jorge Domínguez i María Inés Carzolio han publicat també recentment diversos articles on donen per mort el paradigma estatal¹³⁸. Exposen el procés de gestació del concepte d'Estat modern i tots els pressupòsits que ha comportat en la historiografia del segle XX i posen èmfasi en les noves interpretacions, tant de la monarquia com del sistema de poders i les relacions polítiques entre centre i perifèria.

---

¹³⁸GARCÍA PÉREZ, *Op. Cit.*; CARZOLIO, *Op. Cit.*; DOMÍNGUEZ, David Jorge, «La antesala del Leviatán. Las maneras de la integración política en la época prerrevolucionaria», *revista Bajo Palabra* 2, (2007), pp.57-72.

Em proposo aquí descriure el context més general en què la deconstrucció del paradigma estatal ha tingut lloc. Perquè el tema que ens ha ocupat en aquest treball no és un cas aïllat, com tampoc és gratuït o arbitrari. Ans al contrari, s'insereix en el sí d'un gran canvi en el pensament contemporani occidental, que com un gran tifó ha escombrat tot allò que tenia al davant: els paradigmes establerts en tots els àmbits del coneixement —amb especial intensitat en les humanitats—, la cultura, l'art i la vida en general. Estem parlant d'uns canvis que s'emmarquen en el sorgiment del postmodernisme al món occidental. Pel que fa a la nostra disciplina, s'ha dit que durant la dècada dels 80 implosiona, que passem de tenir una història en general a una *histoire en miettes*, com deia Dosse.

Un dels efectes del postmodernisme en la historiografia és la influència del *linguistic turn*¹³⁹ i el rol del llenguatge en les humanitats que, si bé no ha estat una novetat, és el seu tret distintiu. D'ell sorgeixen dues branques d'estudi que marcaran l'agenda de la Història política moderna a les darreries del segle XX i els inicis —al menys, fins l'actualitat— del segle XXI: d'una banda, la Història conceptual; la ja citada *Begriffsgeschichte* d'origen germànic, que troba les seves arrels en Brunner, Conze i Koselleck. De l'altra, la Història contextual, emmarcada en l'Escola de Cambridge, de la mà d'historiadors com Quentin Skinner, John Greville A. Pocock i John Dunn. Un altre dels efectes del postmodernisme ha estat el trencament amb les estructures; surt dels discursos globalitzants i les premisses generals per cercar allò concret¹⁴⁰. D'aquí va nèixer, també, la microhistòria, a finals dels anys 70, que ens interessa per la connexió que genera entre l'Antropologia i la Història, així com per la capacitat que té d'estendre el seu camp d'estudi de la cultura a la societat, l'economia i, sobretot, la política. També interessa per la seva vessant narrativa, novetat que ha posat de manifest la possibilitat d'una història-relat compatible amb el rigor acadèmic que la disciplina exigeix. Les aportacions de la filosofia en aquest punt han tingut també una gran influència: la idea de la *microfísica del poder* de Michel Foucault

---

¹³⁹Sobre el gir lingüístic i la historiografia, *Vid.*, AURELL, *Op. Cit.*; SPIEGEL, Gabrielle M., «La historia de la práctica: nuevas tendencias en historia tras el giro lingüístico», *Ayer* 62 (2), (2006), pp.19-50; VÁZQUEZ GESTAL, Pablo, «¿Qué le pasó al giro lingüístico? De la narratividad a la interpretación en historiografía», *Rilce* 22 (2), (2006), pp.237-257.

¹⁴⁰No és casual que a partir de finals dels 70s i sobretot els 80s es parlés de *crisi dels Annales*, que la Història econòmica i social perdés el seu protagonisme en la historiografia en favor de la Història cultural, així com també que el marxisme historiogràfic deixés de ser un dels principals paradigmes d'explicació i interpretació de la Història.

potencia fortament la via proposada per Vives i seguida, com hem vist, per certes corrents historiogràfiques dels 80s. Però anem per parts.

EL GIR LINGÜÍSTIC

El postmodernisme ha trencat amb les certeses inserides en la mentalitat occidental¹⁴¹. Amb ell, el gir lingüístic ha fomentat en un primer moment la substitució de la objectivitat pel relativisme, «que planea actualmente sobre el entero campo de la historiografía actual [...]»¹⁴². Ha posat el llenguatge al centre del coneixement: «El lenguaje es el que crea el mundo, y no el mundo el que crea el lenguaje. El lenguaje viene a crear nuestra forma de pensar, y no nuestra forma de pensar el lenguaje [...]. La reflexión y el análisis sobre cómo se construyen los conceptos y las palabras —y con ellos las ideas— se colocó en el centro de todos los estudios científicos [...]»¹⁴³. Aquesta centralitat concedida al llenguatge ha posat en un lloc privilegiat el discurs narratiu de la Història, allò que s'ha anomenat el *retorn del relat*. L'exemple paradigmàtic que tots coneixem és el de Domenico Scandella, Menocchio per als amics: la microhistòria ha estat una conseqüència directa del *gir narratiu*. Amb això, ha sorgit també el debat *objectivitat-subjectivitat* de la disciplina: s'ha identificat en general la narració amb el relativisme i el llenguatge més acadèmic i científic amb l'objectivitat. Sigui com sigui, hi ha qui ha conjugat les dues opcions, cedint el protagonisme de l'objectivitat a la història-relat. Jaume Aurell es pronuncia d'aquesta manera:

«La coherencia del relato es el garante de una verdadera objetividad histórica, que es quien mejor se adecúa a la misma estructura de la vida de los hombres. Los esquemas, las estadísticas sociológicas, las curvas de precios y los estudios de productividad económica pueden ayudar más o menos a reflejar la parte de una realidad, pero nunca llegarán a completar su poliédrica estructura.

---

¹⁴¹I ha obert les portes a moltíssimes formes d'aproximació a la Història: d'aquí neix la història feminista o la postcolonial: «Los estudios postcoloniales han puesto de manifiesto la existencia no sólo de varios sistemas conceptuales y tradiciones de pensamiento, sino también de diversos cronotopos y maneras de abordar el pasado, lo que parece aconsejar la apertura de un diálogo entre esa pluralidad de aproximaciones», FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier — CAPELLÁN DE MIGUEL, Gonzalo (eds.), *Conceptos políticos, tiempo e historia. Nuevos enfoques en historia conceptual*, Santander: Mc Graw Hill, Ediciones Universidad de Cantabria, 2013, p.XVIII. Qüestió a la que he fet referència més amunt, i en la que vull insistir.

¹⁴²Vid. AURELL *Op. Cit.*, p.5. Sobre els riscos d'un subjectivisme radical, Rafael García diu: «En autores como Gadamer, [...] la conciencia de la subjetividad e historicidad del intérprete se acentúa hasta el extremo de poner en peligro la alteridad real del objeto de interpretación, y convertir toda comprensión en un comprenderse a sí mismo», GARCÍA PÉREZ, Rafael, «Modernidad en el Antiguo Régimen: el problema del Estado (o el Estado como problema)», *Memoria y civilización. Anuario de Historia* 6, (2003), pp.43-96. p.54. Val a dir que Gadamer és un dels filòsofs en què es recolza el gir lingüístic. Veurem, però, com dins del postmodernisme existeix una altra corrent, influïda per Derrida i per Foucault que nega aquesta subjectivitat i aposten per la objectivitat com a fonament de les relacions de poder.

¹⁴³VÁZQUEZ, *Op. Cit.*, p.239.

La aspiración a una verdadera objetividad histórica puede ser considerada por algunos una utopía, pero desde luego se accede con más propiedad a ella a través de la estructura de un relato»¹⁴⁴.

La recuperació del relat en la nostra disciplina és una de les grans conseqüències del gir lingüístic. Aquest va íntimament lligat a la centralitat donada a la Història cultural que, com veurem, pot —i hauria de— anar de la mà de la nova manera de fer Història política sense Estat, en tant que l'exercici de la política, les formes de dominació i les relacions de poder s'estenen molt més enllà de la política institucional¹⁴⁵; també, en tant que, com ja hem vist, la política en un cert moment va deixar de ser vista des del prisma socioeconòmic i se l'ha entès «cada vez más en su cercanía con el pensamiento político y como manifestación de prácticas culturales y discursivas»¹⁴⁶.

L'ESCOLA DE CAMBRIDGE I EL GIR CONTEXTUAL¹⁴⁷

Del gir lingüístic i la centralitat del llenguatge neix a Anglaterra l'Escola de Cambridge, vinculada a l'estudi de les idees polítiques o el pensament polític, i que endinsa les seves arrels en la filosofia del llenguatge elaborada per Wittgenstein i J. L. Austin. El treball publicat per Peter Laslett l'any 1949 sobre l'obra de Robert Filmer, *Patriarcha*, va inspirar J. G. A. Pocock a l'hora de renovar la vella Història del pensament polític. Laslett pensava que no n'hi havia prou amb llegir i interpretar a partir de la lectura per entendre una obra antiga. El que calia, per ell, era posar-la en el seu context històric. Va resseguir tota l'obra de Filmer al llarg de la seva vida, en moments i contextos històrics diferents i se'n va adonar de que «el mismo texto generaba distintos significados en diferentes contextos, y [...] el mismo

---

¹⁴⁴AURELL, *Op. Cit.*, p.14.

¹⁴⁵En aquest sentit podem recordar, a mode d'exemple, la sèrie de treballs dirigits a l'estudi de la Cort i la cultura cortesana, iniciats ja per Norbert Elias i seguits per Ernst H. Kantorowicz,. També, i seguint l'estela de la *Història des de baix* i tal com fa, per exemple, Peter Burke, estudis de l'anomenada *cultura popular* o la història dels marginats, al mode de la microhistòria. De tots aquests espais socials i culturals la Història política pot extreure conclusions valuoses per al seu propi camp d'estudi. Sobre la necessària col·laboració entre Història cultural i Història política, *Vid.*, GIL PUJOL, Xavier, *Tiempo de política. Perspectivas historiográficas sobre la Europa moderna*, Universitat de Barcelona, 2006.

¹⁴⁶*Ibid.*, p.17.

¹⁴⁷Per l'explicació del sorgiment i desenvolupament del mètode de Cambridge, em basaré en un sol article. *Vid.*, RABASA GAMBOA, Emilio, «La Escuela de Cambridge: Historia del pensamiento político. Una búsqueda metodológica», *EN-CLAVES del pensamiento* 9 (2011), pp.157-180. En aquest article l'autor repassa els moments més importants de l'elaboració del mètode de l'Escola de Cambridge. Per la bibliografia bàsica dels autors de l'escola, *Vid.*, POCOCK, J.G.A., *Pensamiento político e historia. Ensayo sobre teoría y método*, Madrid: Akal, 2011. SKINNER, Quentin, *Los fundamentos del pensamiento político moderno* (Vols 1 i 2), México: FCE, 1985. Del mateix autor: *Visions of Politics* (vols 1-3), Cambridge University Press, 2002, i «Meaning and understanding in the History of ideas», *History and theory* 8 (1), (1969), pp.3-53.

lenguaje adquiriría varios significados cuando era transportado en tiempo y lugar, y era leído por varias personas para sus propios propósitos, intereses y aún más importante: sus intenciones»¹⁴⁸. En base a aquesta premissa, Skinner, Pocock i Dunn van reelaborar el mètode a través del qual accedir a la comprensió dels textos polítics històrics. Per Skinner no era suficient posar l'obra en context: això només explicava el seu sorgiment, però no el text en sí mateix. Per a entendre'l, deia Skinner, cal saber «qué es lo que el agente quiso hacer al escribir y publicar su texto político»¹⁴⁹, això és, la *fuerza ilocucionaria* de què havia parlat Austin temps enrere. L'aportació de Pocock en aquest punt va fer moure el focus d'atenció de la *intenció* a l'*acció*: «pensar, escribir y publicar son formas de actuar. [...] es entonces la tarea del historiador descubrir en qué dirección se ha movido»¹⁵⁰. A partir d'aquí, la pregunta formulada és sobre què volia comunicar l'autor amb el seu text. La conclusió a què arriben és que cal conèixer el context lingüístic de l'autor i l'ús que en fa, dins del seu context social: «rastrear las relaciones entre el pronunciamiento dado y su contexto lingüístico, como una forma de decodificar la intención actual de determinado escritor»¹⁵¹, en paraules d'Skinner, segons Rabasa Gamboa. I Pocock afegia: «Lo que aquí se ha denominado con cierta vaguedad “pensamiento político” ahora se redefine como la exploración y sofisticación del lenguaje político, y las conexiones entre el sistema del lenguaje y el sistema político comienzan a dibujarse»¹⁵². Skinner, com assenyalava Rabasa, recorda el concepte de *fuerza perlocutoria* d'Austin, amb el qual indicava *allò que podem provocar quan diem alguna cosa*. I els textos polítics, amb els seus paradigmes de pensament polític¹⁵³, provoquen conseqüències i respostes per part dels seus interlocutors.

És en aquest punt on trobem una de les vies a través de les quals la Història política es pot escriure fora del paradigma estatal: amb el mètode proposat per l'Escola de Cambridge pel que fa a la lectura i comprensió dels textos, discursos i llenguatges polítics de l'Època moderna; una aproximació a *l'acció que comporta una acció* —política, en el cas que ens ocupa.

---

¹⁴⁸ *Ibid.*, p.167.

¹⁴⁹ *Ibid.*, p.170.

¹⁵⁰ *Ibid.*, p.173.

¹⁵¹ *Ibid.*, p.174.

¹⁵² *Ibid.*, p.176.

¹⁵³No m'he detingut en la influència de Thomas Kuhn i el seu concepte de paradigma per no estendre'm massa. Una explicació sobre el paper del paradigma a la Història del pensament polític i l'Escola de Cambridge, a: *Ibid.*, p.174 i ss.

De manera paral·lela però en el context historiogràfic alemany, es desenvolupa la *Begriffsgeschichte* de què ja hem parlat. Quan es tracta d'entendre i conèixer l'alteritat de societats passades, amb els seus propis sistemes polítics i culturals, amb els seus propis llenguatges, es fa obligatori el coneixement dels significats històrics dels seus conceptes i categories. Javier Fernández i Gonzalo Capellán ho escriuen d'aquesta manera:

«Sin esa recuperación de la gama de significados originales de los conceptos en sus textos y contextos, de su formación, transmisión y recepción, de su traducción y retraducción en diferentes culturas y momentos que aporta una historia conceptual, no sería posible según el propio Koselleck entender el significado del pensamiento en el pasado»¹⁵⁴.

Des de l'obra fundadora de Koselleck, Brunner i Conze titulada *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexicon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, la Història conceptual ha esdevingut un dels centres d'interès de la historiografia, amb gran quantitat d'aportacions al llarg dels anys¹⁵⁵. Tal com la va postular Koselleck, la història conceptual no és una branca de la Història: «puesto que la historia conceptual no constituye un fin en sí misma, ésta debe ser concebida como una herramienta heurística y metodológica de la investigación histórica. Dicho de otra manera, el análisis conceptual permite esclarecer los procesos políticos, sociales, o culturales a través de sus manifestaciones»¹⁵⁶. Cheirif apunta que inicialment Koselleck l'havia relacionat directament amb la Història social. Amb el temps, però, inevitablement esdevé una eina transversal i interdisciplinària degut a la «omnipresencia de los conceptos en todas las áreas de conocimiento y en toda clase de escenarios sociales y políticos, y también de la enorme facilidad que muchos de estos conceptos han mostrado para atravesar subrepticamente las fronteras [...]»¹⁵⁷. Una de les idees de Koselleck que més

¹⁵⁴ FERNÁNDEZ i CAPELLÁN, *Op. Cit.*, p.XVIII.

¹⁵⁵ Veiem així, per exemple, l'aportació de Lucien Jaume, qui marca la diferència entre «conceptes filosòfics» i «conceptes polítics»; de Gonzalo Capellán amb els seus «momentos conceptuales»; els estudis de Giuseppe Duso sobre el poder polític. *Vid.*, JAUME, Lucien, «El pensamiento en acción: por otra historia de las ideas políticas», *Ayer* 53, (2004), pp.109-130; Gonzalo CAPELLÁN, «Los “momentos conceptuales”». Una nueva herramienta para el estudio de la semántica histórica» i Giuseppe Duso, «La *Begriffsgeschichte* y el concepto moderno de poder», ambdós dins de: *Op. Cit.*, pp.195-235. De fet, tots els articles inserits en el llibre fan aportacions a la Història conceptual i la manera d'estudiar-la i aproximar-s'hi.

¹⁵⁶ CHEIRIF WOLOSKY, Alejandro, «La teoría y metodología de la historia conceptual en Reinhart Koselleck», *Historiografías* 7, (2014), pp.85-100. Per la citació: p.88. En aquest article l'autor repassa les principals aportacions de Koselleck a la Història conceptual.

¹⁵⁷ FERNÁNDEZ i CAPELLÁN, *Op. Cit.*, p.XXII.

ha quallat és la de que els conceptes *no tenen història*, sinó que ells mateixos *contenen la història*, o dit en altres paraules, ells *són la història*¹⁵⁸.

Aplicada a la Història política de l'Edat moderna, la història conceptual permet captar les transformacions d'un món els conceptes del qual canvien amb ell, i que tot sovint hem interpretat segons les nostres pròpies categories.

Les dues línies de treball, la dels discursos polítics o el pensament polític i la dels conceptes s'han desenvolupat de manera separada, i sovint contraposada. L'article de Melvin Richter publicat l'any 1990¹⁵⁹, pretenia ajuntar les dues vessants historiogràfiques. L'Escola de Cambridge des de l'inici ha parlat sempre del pensament polític, però la *Begriffsgeschichte* té diverses línies internes que se centren en qüestions ben diferents entre elles¹⁶⁰. Richter es centra en les obres *Gechichtliche Grundbegriffe* i *Handbuch politisch-sozialer...* de contingut molt més polític per elaborar els nexes a partir dels quals es poguessin complementar.

No és difícil veure com ho han fet, en realitat, en l'anàlisi i el qüestionament del concepte Estat modern i el paradigma estatal. No ha estat només la relectura de les obres clàssiques de l'Època moderna des del prisma de l'Escola de Cambridge i l'anàlisi dels conceptes reconeixent l'alteritat de l'època. També s'ha ampliat el marc d'estudi d'autors que, com Botero, havien estat poc valorats i que ara són recuperats per la Història política, o la Història del pensament polític. Un bon exemple és l'article de l'historiador argentí Mario Leonardo Miceli, *Giovanni Botero y la razón de Estado: una postura divergente sobre la conformación histórica del Estado moderno*, publicat ara fa tres anys. Leonardo Miceli fa una lectura de l'obra de Botero a través del mètode de l'Escola de Cambridge, tot analitzant els conceptes d'Estat i de raó d'Estat de l'autor piemontès del segle XVI, lluny de la concepció que en poguem tenir en la contemporaneïtat.¹⁶¹

---

¹⁵⁸*Ibid.*, p.XXIII. «En la medida en que articulan las experiencias de una sociedad y las cambiantes expectativas de sus miembros, los conceptos son a la vez indicadores y factores de cambio; modelan y encauzan el devenir histórico de dicha sociedad [...]».

¹⁵⁹RICHTER, Melvin «Reconstructing the History of Political Languages: Pocock, Skinner, and the Geschichtliche Grundbegriffe» *History and Theory* 29 (1), (1990), pp. 38-70.

¹⁶⁰Hem parlat de l'obra fonamental de Koselleck, Brunner i Conze, però he deixat de banda dues obres clau de la història conceptual: d'una banda, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, que traduït al català seria aproximadament *Diccionari de filosofia sota principis històrics*, editat per Joachim Ritter i Karlfried Grunder, i publicat el 1971; de l'altra, *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680-1820, Manual de conceptes polítics i socials a França, 1680-1820*, editat per Rolf Reichardt i Eberhard Schmidt i publicat l'any 1985.

¹⁶¹LEONARDO MICELI, Mario, «Giovanni Botero y la razón de Estado: una postura divergente sobre la conformación histórica del Estado moderno», *Estudios de Filosofía Práctica e Historia de las Ideas* 17 (1), pp.69-81.

Abans he parlat breument i de passada de la microhistòria com a conseqüència del gir lingüístic i la recuperació de la història narrativa. Voldria aturar-me un moment en aquesta qüestió, donat que ja s'ha fet evident l'estreta relació dels sistemes polítics¹⁶² i de dominació amb la Història cultural. Partint de la concepció de la història de l'Estat com història de la repressió de Schiera, una altra via d'aproximació es troba en les relacions entre població i elits polítiques, o entre població i els mecanismes de control d'aquesta, així com en les estratègies d'adaptació i alhora de resistència de les comunitats als canvis més generals que s'haurien produït en les relacions de poder entre elits locals, senyors feudals i monarquia¹⁶³.

En aquest sentit, no m'interessa tant assenyalar l'obra paradigmàtica de Ginzburg, sinó un altre autor italià, molt relacionat amb aquest. Parlo de Giovanni Levi, qui ha tingut la lucidesa de captar les relacions entre allò *micro* i allò *macro*. Ha sabut relacionar la imatge rebuda a través del *microscopi*, com ho anomena ell, amb les polítiques a nivell *macro*¹⁶⁴; ha conjugat la microhistòria amb les explicacions generals. Cal assenyalar, amb tot, que la seva obra *La herencia inmaterial*, publicada l'any 1985, s'inseria de ple en el paradigma estatal. Levi, com la resta d'autors de l'època, practicava allò que va denunciar Clavero i que hem citat amb anterioritat: «La historiografía de la Edad moderna sigue por regla general desarrollándose sin mayores dificultades bajo supuestos *estatales* aun cuando puede ir al tiempo desvelando una realidad política que evidentemente los desborda»¹⁶⁵. A través de la microhistòria, l'autor capta problemesserosos en

¹⁶²Quan parlo de política ho faig en el sentit ampli del terme: tant la política formal com la informal; la que es practica a través de les institucions i la que es practica fora d'elles.

¹⁶³Fora de la microhistòria, però en el marc de l'estudi de la resistència i la obediència, *Vid.*, Jean-Frédéric SCHAUB, *El Estado...Op. Cit.*, p.233: «Las alteraciones populares y las conjuras aristocráticas, como formas visibles de oposición a los designios de los monarcas, también ofrecen importantes útiles de análisis tanto sobre el grado de obediencia social como sobre los instrumentos de represión». Una obra d'importància cabdal en aquest tema és *Espejos de la Revolución*, on Benigno repassa la historiografia del segle XX sobre aquest tema. *Vid.*, BENIGNO, Francesco, *Espejos de la Revolución*, Barcelona: Crítica, 2000. Sobre la relació entre la microhistòria i la conflictivitat social a l'Època moderna, *Vid.*, GARCIA CARCEL, Ricardo – LUIS BETRAN, Jose – ESPINO LOPEZ, Antonio, «Antropología y microhistoria: conversación con Giovanni Levi», *Manuscritos* 11, (1993), pp.15-28. En aquesta entrevista Levi diu: «Normalmente, cuando se estudia el conflicto social la historiografía cae en un gran defecto, se estudia el conflicto cuando estalla, cuando hay una revuelta, por ejemplo. [...] El problema es el de la relación entre los poderes, entre la sociedad y el Estado, no en una sola dirección, la relación entre la pluralidad de los centros de poder. Yo he tratado de estudiar el conflicto cotidiano, la resistencia diaria, las estrategias de respuesta, incluso las de invención campesina, que no estallan en un conflicto pero que son enormemente conflictivas», p.18.

¹⁶⁴Sobre aquest tema, *Vid.*, GRIBAUDI, Maurizio – LEVI, Giovanni – TILLY, Charles, *Mikrogeschichte, Makrogeschichte: komplementär oder inkommensurabel?* (Vol. 7) Wallstein Verlag, 1998. Especialment l'article de Giovanni Levi *The origins of the Modern state and the Microhistorical perspective*, pp.58-82.

¹⁶⁵Una mostra de com l'autor parla d'Estat absolut tot i que el seu estudi *desborda* aquesta categoria, a: LEVI, Giovanni, *La herencia inmaterial*, Madrid: Nerea, 1990, p.11 «Nos parece que las leyes del Estado moderno se han impuesto con resistencias insuficientes, e históricamente irrelevantes. Pero no ha sucedido

l'explicació de l'anomenat *estat absolut*, tot i que no s'atura a qüestionar la idoneïtat del terme. De la mateixa manera, l'obra d'Oswaldo Raggio *Faide e parentele: Lo stato genovese visto dalla Fontanabuona*¹⁶⁶ mostra una realitat política amb unes lògiques pròpies i internes d'algunes comunitats —la *faida vendetta*— que ben poc tenien a veure amb allò que la historiografia havia anomenat Estat modern. En relació a tot plegat, Levi, en una entrevista que va concedir a la revista *Manuscripts* l'any 1993, deia:

«[l'obra de Raggio] cuenta cómo un grupo de campesinos montañeses veía el Estado genovés y cómo el Estado genovés funciona desde su interior contratando a esos campesinos. Me parece que propone un sistema completamente distinto a los modelos de Estado existentes. Pienso que el problema que aporta la microhistoria es la sugerencia de que existen multiplicaciones en redes más complejas de los modelos del Estado a utilizar»¹⁶⁷.

En el context del paradigma estatal, Levi i Raggio posen el microscopi en marxa i s'esdevé que es fan visibles totes les complexitats de la societat estudiada; de les relacions econòmiques, polítiques i de poder. I que, observant com ho fa l'autor, aquesta amalgama de persones i xarxes de relacions té conseqüències al nivell *macro*; unes conseqüències que havien estat ignorades per les grans teories i les explicacions generals i globals. Aquests treballs, a més, posen en evidència la proximitat entre la Història i l'Antropologia¹⁶⁸, i la importància de l'estudi de totes aquestes relacions i xarxes en base a la seva pròpia lògica interna, el seu propi llenguatge i les seves categories. I, en definitiva, a la seva alteritat¹⁶⁹.

---

así: en los intersticios de los sistemas normativos estables o en formación, grupos y personas juegan una estrategia propia y significativa, capaz de marcar la realidad política con una huella duradera, no de impedir las formas de dominación sino de condicionarlas y modificarlas». I també: «[...] a finales del siglo XVII, la sociedad se nos aparece en condiciones de sugerir, de hacer propuestas, de defenderse, de corregir lo que el centro propone: esta clase política local tiene un amplio campo de iniciativa. Más que el visible marco de relaciones entre corte, feudatarios, funcionarios públicos, comerciantes y clero, es esta densa red de manipulación política la que pondrá límites a la posibilidad de centralización y de control del estado absoluto», p.140.

¹⁶⁶RAGGIO, Oswaldo, *Faide e parentele: Lo stato genovese visto dalla Fontanabuona*, Turín: Einaudi, 1990.

¹⁶⁷GARCIA CARCEL, Ricardo (*et al.*), *Antropología... Op. Cit.*, pp.15-28.

¹⁶⁸Sobre això, un article especialment rellevant és RAGGIO, Oswaldo, «Etnografía e storia política. La faida e il caso della corsica», *Quaderni Storici* 75, (1990), pp.937-939.

¹⁶⁹Tot i ser aquest un repàs molt superficial, i les obres esmentades siguin només exemples d'alternatives als estudis de la Història política, em veig en la necessitat de matisar que, en el cas de la *faida*, aquest era un sistema que convivia amb la justícia formal. No es tracta, doncs, d'estudiar aquests sistemes com tancats i aïllats, sinó la interacció entre allò formal i allò informal; la manera en què la teoria complementada amb la pràctica creava unes relacions totalment diferents en un lloc i moment històric concrets.

Tornant ara a la qüestió de la resistència i la repressió, s'ha dit que un dels trets característics de l'Època moderna és el de la *criminalització de l'home modern*¹⁷⁰. Xavier Gil s'expressa d'aquesta manera:

«La historia del derecho y la historia social han puesto debidamente de relieve el incremento de la persecución penal por parte de autoridades centrales y locales, civiles y eclesiásticas, de una serie de comportamientos cada vez más larga y de ello se ha hecho uno de los rasgos definatorios de la afirmación del estado y de la cultura oficial sobre la sociedad y la cultura popular durante la Edad moderna»¹⁷¹.

És important constatar, com hem vist amb les obres citades, que la pràctica de la política no es limita a les institucions formals; que no va simplement *de dalt a baix* sinó que també té lloc de manera informal i indirecta, i que intervé en major o menor mesura en unes relacions de poder sempre canviants. De manera paral·lela a la repressió, tal com els estudis sobre la cultura cortesana han mostrat, existeix una construcció dels simbolismes i els discursos que havien de facilitar el disciplinament i l'obediència de què havia parlat Oestreich. L'aproximació a aquestes realitats a través de la microhistòria —amb la seva vessant cultural i narrativa— no només és possible, sinó que ha mostrat que és una via totalment vàlida d'acostament a les mateixes, i que pot situar-se ben fàcilment fora del paradigma estatal.

L'ESTUDI DEL PODER, L'ESTUDI DEL DISCURS I L'ESDEVENIMENT: UNA APROXIMACIÓ A MICHEL FOUCAULT

«La historia efectiva hace resurgir el acontecimiento en su extraordinaria singularidad. Además cambia el sentido de lo que se comprende por acontecimiento histórico. Un acontecimiento no es ya la firma de un tratado político o la instauración de un Reino, o la explicación del desarrollo de una batalla, sino destacar cómo se invierten las relaciones de fuerzas entre los poderosos; mostrar cómo se configuran históricamente los discursos y los modos de relaciones entre las palabras y las cosas destacando de qué manera estas cosas determinan, por ejemplo, las relaciones de poder»¹⁷².

---

¹⁷⁰ GIL, *Op. Cit.*, p.155, tot i que l'expressió és d'un altre autor: Robert Muchembled.

¹⁷¹ *Ibid.*, p.153.

¹⁷² DÍAZ, Santiago, «Foucault y Veyne: Los usos del “acontecimiento” en la práctica histórica», *A Parte Rei* 69, (2010), pp.1-20. Per la citació, p.10. Força més enrere en el temps, VILAR, Pierre, «Histoire marxiste, histoire en construction», *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* 28 (1), (1973), pp.165-198. Més concretament, *Vid.*, pp.182-183. Un article molt interessant que fa una crítica i reflexiona sobre la relació entre l'obra de Foucault i la Història, és: SERNA, Justo, «¿Olvidar a Foucault? *Surveiller et Punir* y la

Una altra de les apostes ha estat la de l'estudi del poder, o més concretament, del poder polític. En el cas de la lectura que Paul Veyne¹⁷³, historiador i amic de Michel Foucault, fa de les obres i idees d'aquest, es tracta de l'estudi del poder des de l'*esdeveniment* i el *discurs*. Amb el trencament del paradigma estatal, així com la tendència actual contra l'estructuralisme, hi ha hagut autors que s'han emmirallat en l'exemple de la historiografia de Veyne extreta directament de Foucault per tal de llegir la història política de l'Antic Règim des d'un prisma totalment diferent. Es tracta d'un tipus d'història basat en la idea de ruptura, que es fixa en les discontinuïtats i no en els períodes i les estructures de la *longue durée* braudeliana. En aquest punt no difereix gaire dels autors que hem tractat a partir de la publicació de Clavero de l'any 1981. També, *ruptura* i *discontinuitat* són els conceptes fonamentals de l'alteritat. Amb això s'esborren les estructures i es torna a valorar l'esdeveniment, ara interpretat d'una manera diferent. Sobre això, diu Díaz:

«La noción de *discontinuidad* ocupa un espacio de interés para los análisis históricos actuales. En la historia moderna, la *discontinuidad* era ese estigma de la dispersión empírica de los acontecimientos que el historiador tenía que disfrazar estableciendo encadenamientos causales. Ahora la idea de *discontinuidad* ha llegado a ser uno de los elementos primordiales del análisis histórico [...] la discontinuidad es hoy a la vez el objeto y el instrumento de la investigación histórica»¹⁷⁴.

Del que es tracta, doncs, és d'evitar la homogeneïtzació que comporta una història global, lineal i progressiva basada en les estructures, en les continuïtats i les constants; una història que posa ordre als esdeveniments des de supòsits prèviament establerts. I de revaloritzar les ruptures, l'atzar, allò singular de l'esdeveniment. En resum, de *despojar de toda instancia trascendente y totalizante* els esdeveniments. Per això no ens ha d'estranyar

---

historiografía, veinte años después», *Historia Contemporánea* 16, (1997), pp.29-46. Un altre article, en aquest cas una apologia a Foucault: SILVA OLARTE, Renán, En defensa de un positivismo alegre. Michel Foucault en el archivo», *Revista Historia y Memoria* 4, (2012), pp.225-257. Per un exemple d'aplicació de Foucault en la historiografia política», *Vid.*, SPANÒ, Michele, «In memoria di Leviatano. Un esperimento con Foucault», *Scienza & Política* 52, (2015), pp.35-65. Michele Spanò se centra més concretament en l'Estat-nació contemporani. Aquest article és interessant en tant que suposa l'aplicació pràctica del que explicarem tot seguit.

¹⁷³VEYNE, Paul, *Cómo se escribe la historia. Foucault revoluciona la historia*, Madrid: Alianza, 1984.

¹⁷⁴DÍAZ, *Op. Cit.*, pp.8-9.

que Veyne descrivís Foucault com el «primer historiador completament positivista»¹⁷⁵.

Celina Farés, en la seva ressenya de l'obra de Veyne, diu:

«La falsedad consistía en considerar al objeto siempre el mismo, un objeto natural, casi material (el estado, la locura) y en creer que la práctica era la reacción frente a ese objeto»¹⁷⁶.

El mateix passa amb les ideologies, diu Foucault. No es pot explicar els esdeveniments en base a aquestes, degut a que els actes, les accions, no són plenament racionals, son *arbitrarios y no evidentes*¹⁷⁷.

Un dels conceptes fonamentals que Veyne recupera de Foucault per a la història, és el de *genealogia*, que té com a centre d'estudi el poder:

«Interpretar la historia es comprender el sentido de dominación imperante en las reglas que están en boga en un determinado momento. Dominar es interpretar las reglas en provecho propio e imponerles una dirección favorable a los propios intereses. Hacer genealogía es rastrear el modo en que los grupos dominantes interpretaron las reglas y las impusieron a otros; rastrear el modo en que otros grupos se sirvieron de esas mismas reglas en su provecho y pasaron a ser los nuevos dominadores»¹⁷⁸.

Cal entendre que Foucault es basa en la idea de relació; és aquesta el que determina l'objecte. Farés posa l'exemple d'una obra i les lectures que diferents actors en fan:

«La filosofía de la relación hay que verla en función de las interpretaciones que da el futuro del pasado. Aquí [Foucault] plantea el tema de la obra como monumento, el problema de la existencia de una entidad con pleno derecho, con sentido propio. Esto no existe en sí, solo existe la relación de la obra con cada uno de los interpretadores, por lo tanto la obra está determinada en cada relación»¹⁷⁹.

---

¹⁷⁵Paul VEYNE, *Cómo se escribe... Op. Cit.*, p.200: «Foucault es el historiador completo, el final de la historia. [...] Es el primer historiador positivista».

¹⁷⁶FARÉS, Celina, Ressenya de: VEYNE, Paul, *Cómo se escribe la historia. Foucault revoluciona la historia*, Madrid: Alianza, 1984, a: *Revista Confluencia* 2, (2003), pp.215-219. Per la citació: p.217.

¹⁷⁷*Ibid.*, p.215.

¹⁷⁸DÍAZ, *Op. Cit.* p.10. Segurament és possible establir una relació entre aquesta definició de *genealogia* i l'article abans citat de Quentin Skinner *Una genealogía del Estado moderno*, publicat l'any 2009. És en els últims 15 anys que Foucault ha començat a fer-se evident i explícit en els estudis de la història política.

¹⁷⁹FARÉS, *Op. Cit.*, p.218.

De totes maneres, aquests *interpretadors*, quan formen part del mateix context històric i cultural, i tot i existir un marge prou ample com per permetre l'existència de debat, formen part del mateix *episteme*, és a dir, allò que *és pensable* per aquests agents. Com hem vist, hi ha categories que es desenvolupen al llarg del temps i que en moments anteriors simplement no existeixen i, per tant, no són *pensables*. Aquestes categories poden engendrar teories polítiques només comprensibles a partir d'un cert moment, i que en cap cas poden ser projectades al passat a risc de fer una interpretació anacrònica dels textos antics. Quan s'estudia una obra passada, cal tenir en compte el context epistemològic de la societat on s'ha produït. En aquest punt hi ha una certa convergència amb les historiografies conceptual i contextual, que insisteixen en el context lingüístic d'un autor quan s'estudia la seva obra.

L'article de Martin Saar *Reubicando el Estado moderno. Gobernabilidad y la historia de las ideas políticas*¹⁸⁰ publicat l'any 2009 recupera el concepte foucaultí de *Governabilitat*, presentat al *College de France* als cursos impartits a finals de la dècada dels 70, i a partir del qual es fa una relectura de la historiografia política des de nous enfocaments. L'estudi del poder en Foucault és bàsic, però no elabora una teoria del poder; més aviat el que fa el filòsof és una *analítica del poder*, estretament relacionat amb el coneixement, els sistemes de pensament i el discurs:

«La historia del poder (o del discurso, o de los “sistemas de pensamiento”) no se ocupa tanto de qué hay en el reino de los *hechos* históricos supuestamente neutrales, sino más bien de los procesos y procedimientos que hacen y producen factibilidad y normatividad en un campo histórico, epistemológico y social dado»¹⁸¹.

Saar també dedica un capítol a indicar la relació, potser casual, entre l'Escola de Cambridge, la *Begriffsgeschichte* i Foucault, afegint finalment que on no arriben aquelles, l'aposta d'aquest sobre la governabilitat, sí que ho pot fer. Contràriament, Paul Veyne opina que «La relación del método de foucault con la lingüística sigue siendo solamente parcial, accidental o circunstancial»¹⁸².

Pel que fa a la qüestió de l'Estat modern, es produeix una convergència involuntària en el seu desmantellament com a estructura per a l'Edat

---

¹⁸⁰ SAAR, Martin, «Reubicando el Estado Moderno. Gobernabilidad y la Historia de las Ideas Políticas», *Signos Filosóficos*, Vol XI, 22, (2009), pp.173-200.

¹⁸¹ *Ibid.*, p.179.

¹⁸² VEYNE, *Op. Cit.*, p.199.

moderna entre la història del Dret, protagonitzada com hem vist per Clavero i Hespanha, i Foucault, la filosofia del qual és postestructuralista des de la seva base. Com diu Saar, la perspectiva de la *governabilitat* ajuda a evitar que es sobrevalori el problema de l'Estat:

«la descentralización o descomposición del estado en el proceso que lo constituye y estabiliza ayuda a ver que no es naturalmente dado, sino una “realidad compuesta y una abstracción mitificada”¹⁸³, i segueix: «No hay tal “estado-cosa como si estuviera siendo desarrollado sobre las bases de sí mismo e imponiéndose a sí mismo sobre los individuos como por un mecanismo espontáneo y automático”. Más bien: “El Estado es una práctica”, es “inseparable de una serie de prácticas por las que el Estado de hecho se vuelve una forma de gobierno, una manera de hacer cosas”¹⁸⁴.

Una *manera de fer coses* que canvia constant i permanentment.

---

¹⁸³ *Ibid.*, p.183.

¹⁸⁴ *Ibid.* Les expressions entre cometes són citacions que fa Saar de Foucault.

CONCLUSIONS

L'Estat modern neix al segle XIX com a concepte que havia d'explicar, d'una banda, i legitimar, de l'altra, l'Estat contemporani. La teoria política del moment definia l'Estat nacional pel monopoli de la violència, la fidelitat del ciutadà a un ens abstracte basada en la idea de sobirania, la separació entre el Dret públic i el privat, o l'absorció del poder legítim com la capacitat de fer lleis o de jutjar per part dels nous estats. Es van recuperar termes existents al segle XVI i es van reciclar amb nous significats. D'aquesta manera, la monarquia absoluta esdevenia Estat modern i es qualificava de *poder públic*; apareixia una lluita entre aquests *poders públics* i els *privats* d'origen feudal pel monopoli de la violència legítima; absolutisme era ara sinònim de centralisme, en la victòria de la monarquia davant les jurisdiccions feudals. I els pactes, col·laboracions i consensos eren obviats com llasts medievals que havien de sucumbir a la modernitat dels temps. L'Època moderna era entesa per aquests historiadors com el precedent immediat de la contemporaneïtat, encarregada d'esborrar qualsevol herència medieval, en una continuïtat lineal que *avançava* i *progressava* per portar la humanitat a l'últim estadi evolutiu de les societats: l'Estat.

Hem pogut parlar de paradigma estatal o concepció clàssica de l'Estat modern sobretot a partir de la II Guerra Mundial. La concepció de l'absolutisme de Mousnier i Hartung, que matisava la de la historiografia whig, passava per l'assumpció de les conseqüències derivades del paradigma estatal. El mateix passava amb la historiografia alemanya tan influïda per Weber i els juristes de l'època, com també amb la Història social i econòmica filla dels Annales, de caire estructuralista. Però alhora, nous termes, noves aportacions i nous punts de vista erosionaven la solidesa de la premissa estatal: la idea d'*alteritat* proposada ja per Otto Brunner, que havia de potenciar les discontinuïtats, els trencaments i l'atzar davant la idea de continuïtat entre l'Edat moderna i la contemporània; o l'anàlisi del poder, diferenciat ara de la política i de l'Estat, van ser elements determinants en el qüestionament del paradigma estatal.

Amb l'adveniment de la postmodernitat tot canvia i es revisen els conceptes, ara en el punt de mira d'una nova Història política revaloritzada i molt més propera a la Història cultural. L'anomenat gir lingüístic nascut de la filosofia de Wittgenstein i Austin arribava a la historiografia en aquest moment, materialitzat en l'Escola de Cambridge i la *Begriffsgeschichte* alemanya, impregnant de reflexió crítica la historiografia en torn als conceptes i el llenguatge. El nou protagonisme cedit al llenguatge va

comportar el qüestionament dels paradigmes establerts, entre ells l'estatal. Al mateix temps, els estudis microhistòrics han mostrat unes realitats que contrasten fortament amb molts dels pressupòsits que havien nascut del paradigma estatal: es dibuixa ara una imatge molt més vital de les relacions polítiques a l'entramat social de l'Antic Règim i deixa de delegar-se l'exercici del poder exclusivament a una elit dominant. Amb tot, la reflexió crítica de Bartolomé Clavero de l'any 1981 en torn a l'estatalitat de l'Època moderna va tenir com a conseqüència una allau d'articles i publicacions que durant els anys 80 i 90 aguditzaren la crisi del paradigma.

Si bé no es deixa de fer servir el concepte d'Estat per a l'Època moderna en tots els casos, el seu sotmetiment a la crítica i la reflexió canvien de manera substancial la manera de veure, entendre i fer la història política al tombant del nou segle. La història conceptual i contextual, així com la microhistòria basada en el *gir narratiu* que elabora una nova *història-relat* demostren com des de diferents perspectives i amb diferents mètodes analítics es pot construir una història política sense Estat, molt més diversificada i oberta a la resta de branques de la disciplina.

De manera paral·lela, durant l'última dècada han aparegut alguns articles que busquen en Foucault una resposta sobre com abordar la Història política postestructuralista, un cop ensorrat l'Estat. Trobem en el filòsof un positivisme radical, molt vinculat al problema del llenguatge i els discurs, i preocupat en cercar les relacions de poder que esdevenen generadores de fets *objectivables*. Una perspectiva adaptada per Paul Veyne a la historiografia però que no ha estat suficientment explotada en totes les seves possibilitats.

BIBLIOGRAFIA

ALBAREDA SALVADÓ, J. — JANUÉ I MIRET, M. (eds.), *El nacimiento y la construcción del Estado Moderno. Homenaje a Jaume Vicens Vives*, Universitat de València, 2011.

ANDERSON, Perry, *El Estado absolutista*, Madrid: Siglo XXI, 1979.

ASCH, Ronald G. — DUCHHARDT, H., (eds.), *El Absolutismo, ¿un mito?. Revisión de un concepto historiográfico clave*, Barcelona: Idea Books, 2000.

AURELL, Jaume, «Los efectos del giro lingüístico en la historiografía reciente», *Rilce* 20 (1), (2004), pp. 1-16.

BENIGNO, Francesco, *Las palabras del tiempo. Un ideario para pensar históricamente*, Madrid: Cátedra, 2013.

BLOCKMANS, Willem Pieter — GENET, Jean-Philippe, *Visions sur le développement des états européens: théories et historiographies de l'état moderne: actes du colloque*, (Vol. 171), École française de Rome, 1993.

BOUZA ÁLVAREZ, Fernando, «Reverenter absolvit. Nadie ha inventado la historia», *Manuscrits: Revista d'Història Moderna* 8, (1990) pp.87-104.

BRUNNER, Otto, *Estructura interna de Occidente*, Madrid, Alianza, 1991.
— *Land and lordship. Structures of Governance in Medieval Austria*, University of Pennsylvania Press, 1992.

BURCKHARDT, Jacob, *La cultura del Renacimiento en Italia: un ensayo*, Madrid: Akal, 1992.

CARZOLIO, María Inés, «Conflicto: el lado sombrío de la formación del Estado Moderno (siglos XVI-XVII)», *Pasado Abierto* 3, (2016), pp.38-68.

CASEY, James, «Historiografía inglesa: tendencias recientes en el estudio de la época moderna», *Chronica Nova* 28, (2001), pp. 105-127.

CHABOD, Federico, *Escritos sobre el Renacimiento*, México: FCE, 1990.

— «¿Existe un Estado del Renacimiento?»,

— «Algunas cuestiones de terminología: Estado, nación y patria en el lenguaje del siglo XVI», ambos artículos dins de: *Escritos sobre el Renacimiento*, FCE, 1990, pp. 523-548.

— *La idea de nación*, México: FCE, 1987.

CHEIRIF WOLOSKY, Alejandro, «La teoría y metodología de la historia conceptual en Reinhart Koselleck», *Historiografías* 7, (2014), pp.85-100.

CLAVERO, Bartolomé, «Institución política y Derecho: acerca del concepto historiográfico de “Estado Moderno”», *Revista de Estudios Políticos*, 19 (1981), pp.43-57.

— *Tantas personas como estados. Por una antropología política de la historia europea*, Madrid: Tecnos, 1986.

DÍAZ, Santiago, «Foucault y Veyne: Los usos del “acontecimiento” en la práctica histórica», *A Parte Rei* 69, (2010), pp.1-20.

DIOS, Salustiano (de). "El Estado Moderno, ¿un cadáver historiográfico?" dins de: *Realidad e imágenes del poder: España a fines de la Edad Media*, Madrid: Ambito Ediciones, 1988.

DOMÍNGUEZ, David J., «La antesala del Leviatán. Las maneras de la integración política en la época prerrevolucionaria», *Revista Bajo Palabra*, nºII (2007), pp.57-72.

ELLIOTT, John H., «A Europe of Composite Monarchies», *Past & Present* 137 (1992), pp.48-71.

FARÉS, Celina, Ressenya de l'obra: VEYNE, Paul, *Cómo se escribe la historia. Foucault revoluciona la historia*, Madrid: Alianza, 1984, a: *Revista Confluencia* 2, (2003), pp.215-219.

FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo, *Fragmentos de monarquía: trabajos de historia política*, Madrid: Alianza, 1992.

— «Estado, razón y modernidad: consideraciones sobre la estatalidad de la Edad Moderna», dins de: *Restigios. Ensayos varios de historiografía*: Universidad Autónoma de Madrid, 2017, pp.409-417.

FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, Javier — CAPELLÁN DE MIGUEL, Gonzalo (eds.), *Conceptos Políticos, tiempo e historia*, Santander: Ediciones Universidad de Cantabria, 2013.

GALASSO, Giuseppe, «Stato e storiografia nella cultura del secolo XX. Appunti su alcuni aspetti del problema storico», *Publications de l'École française de Rome*, 171 (1), (1993), pp.95-115.

GARCIA CARCEL, Ricardo — LUIS BETRAN, Jose — ESPINO LOPEZ, Antonio, «Antropología y microhistoria: conversación con Giovanni Levi», *Manuscrits* 11, (1993), pp.15-28.

GARCIA MONERRIS, Carme – GARCIA MONERRIS, Encarna, «Fragmentos de Monarquía: la posibilidad d'una història política sense Estat», *Recerques: història, economia, cultura* 32, (1995), pp.103-111.

GARCÍA PÉREZ, Rafael, «Modernidad en el Antiguo Régimen: el problema del Estado (o el Estado como problema)», *Memoria y civilización. Anuario de Historia* 6, (2003), pp.43-96.

GARRIGA, Carlos, «Orden jurídico y poder político en el Antiguo Régimen» *Istor. Revista de historia internacional* 16, (2004), pp.3-44.

GIJS VERSTEEGEN, D., «La sustitución del paradigma cortesano por el estatal en la historiografía liberal», [Tesi Doctoral], Universidad Autónoma de Madrid. Dirigit per: Dr. José Martínez Millán, Dr. Manuel Rivero Rodríguez, 2013.

GIL, Xavier, *Tiempo de política*, Barcelona: UB, 2006.

— «Notas sobre el estudio del poder como nueva valoración de la Historia política», *Pedralbes, Revista d'Història moderna* 3, (1993), pp.61-89.

HARTUNG, Fritz — MOUSNIER Roland, «Quelques problemes concernant la monarchie absolue», dins de: *Relazioni. X congresso internazionale di science storiche*, (Vol.4), Firenze: G.C. Sansoni Editore, 1955.

HESPANHA, António M., «Una nueva historia política e institucional», *Revista mexicana de ciencias políticas y sociales* 41 (166), (1996), pp.9-45.

— *Poder e instituições no Antigo Regime. Guia de estudo*, Lisboa: Cosmos, 1992.

HESPANHA, António M. — BOUZA, Fernando J. (trad.), *Vísperas del Leviatán: Instituciones y Poder Político: Portugal, Siglo XVII*, Madrid: Taurus, 1989.

HESPANHA, António M. — CLAVERO, Bartolomé, «Entrevista com Bartolomé Clavero», *Penélope: revista de història e ciências sociais* 1, (1988), pp.95-110.

HINTZE, Otto, «Esencia y transformación del Estado moderno», dins de: *Historia de las formas políticas*, Madrid: Revista de Occidente, 1968, pp. 293-322.

HÖLSCHER, Lucian, «Hacia un diccionario histórico de los conceptos

políticos europeos. Aportación teórica y metodológica de la Bregriffsgeschichte», *Ayer* 53, (2004), pp. 97-108.

JELLINEK, Georg, *Teoría general del Estado*, Granada: Editorial Comares, 2000

KOENIGSBERGER, Helmut G., *La práctica del imperio*, Madrid: Revista de Occidente, 1975.

LALINDE ABADÍA, Jesús, «España y la monarquía universal (en torno al concepto de “Estado moderno”)», *Quaderni fiorentini* 15, (1986), pp.109-166.

— «Estado moderno como parologismo historiográfico», *Ius fugit*, 3-4, 1996, pp.121-139.

— *El estado español en su dimensión histórica*, (Vol. 4), Barcelona: Promociones Publicaciones Universitarias, 1984.

LEVI, Giovanni, *La herencia inmaterial*, Madrid: Nerea, 1990.

— «The origins of the *Modern state* and the *Microhistorical* perspective», dins de: GRIBAUDI, Maurizio — LEVI, Giovanni — TILLY, Charles, *Mikrogeschichte, Makrogeschichte: komplementär oder inkommensurabel?* (Vol. 7) Wallstein Verlag, 1998, pp.58-82.

LUBLINSKAYA, Alexandra D., *La crisis del siglo XVII y la sociedad del absolutismo*, Barcelona: Crítica, 1979.

MARAVALL, José Antonio, *Estado Moderno y mentalidad social*, Madrid: Alianza, 1986.

MATTEUCCI, Nicola, *Lo Stato moderno: lessico e percorsi*, Bologna: Il mulino, 1993

MICELI, Mario Leonardo, «Giovanni Botero y la razón de Estado: una postura divergente sobre la conformación histórica del Estado Moderno», *Estudios de filosofía práctica e historia de las ideas* 17 (1), (2015), pp. 69-81.

— «El poder político en la Modernidad y sus límites: una reinterpretación de la cuestión a través de la razón de Estado de Giovanni Botero», *Analecta política* 5 (9), (2015), pp. 267-288.

MILLER, Peter, «Nazis and Neo-stoics: Otto Brunner and Gerhard Oestreich before and after the Second World War», *Past and Present* 176, (2002), pp.144-186.

MOLAS RIBALTA, Pere, «Veinticinco años de la historiografía sobre el Estado moderno», *Índice Histórico Español*, 1980.

OESTREICH, Gerhard, «The structure of the absolute state», dins de: *Neostoicism and the Early Modern State*, Cambridge University Press, 1982, pp.258-272.

PALOMO, Federico, «“Disciplina christiana”. Apuntes historiográficos en torno a la disciplina y el disciplinamiento social como categorías de la historia religiosa de la alta edad moderna», *Cuadernos de Historia Moderna* 18, pp.119-136.

PO-CHIA HSIA, Ronald, «Disciplina social y catolicismo en la Europa de los siglos XVI y XVII», *Manuscrits: revista d'història moderna* 25 (2007), pp.29-43.

POCOCK, J.G.A., *Pensamiento político e historia. Ensayo sobre teoría y método*, Madrid: Akal, 2011.

QUENNOUËLLE, Laure, «Où va l'histoire de l'état?», *Le mouvement social* 200, (2003) p.73-79.

RABASA GAMBOA, Emilio, «La Escuela de Cambridge: Historia del pensamiento político. Una búsqueda metodológica», *EN-CLAVES del pensamiento* 9 (2011), pp.157-180.

RAGGIO, Osvaldo, «Visto dalla periferia. Formazioni politiche di antico regime e Stato moderno» *Storia d'Europa* 4, (1995), pp. 483-527.

RICHTER, Melvin «Reconstructing the History of Political Languages: Pocock, Skinner, and the Geschichtliche Grundbegriffe» *History and Theory* 29 (1), (1990), pp. 38-70.

SILVA OLARTE, Renán, «En defensa de un positivismo alegre. Michel Foucault en el archivo», *Revista Historia y Memoria* 4, (2012), pp.225-257.

SAAR, Martin, «Reubicando el Estado Moderno. Gobernabilidad y la Historia de las Ideas Políticas», *Signos Filosóficos*, (Vol XI), 22, (2009), pp.173-200.

SANJURJO DE DRIOLLET, Inés, «La pionera obra de Otto Brunner a través de sus comentaristas», *Revista de Historia del Derecho* 42 (2011), pp.155-170.

SCHAUB, Jean-Frederic, «Sobre el concepto de Estado», *Historia Contemporánea* 28, (2004), pp.47-51.

— «La notion d'État Moderne est-elle utile? Remarques sur les blocages de la démarche comparatiste en histoire», *Cahiers du monde russe* 46, (2005) p.51-64.

— «El Estado en Francia en los siglos XVI y XVII: Guía de lectura para la historiografía de los años 1980-1992», *Cuadernos de Historia Moderna* 14, (1993), p.225-241.

SCHIERA, Pierangelo — ROTELLI, Ettore (eds.) *Lo Stato moderno. (I) Dal medioevo all'età moderna*, Bologna: Il mulino, 1971.

SERNA, Justo, «¿Olvidar a Foucault? Surveiller et Punir y la historiografía, veinte años después», *Historia contemporánea* 16, (1997), pp.29-46.

SKINNER, Quentin, *Los fundamentos del pensamiento político moderno* (2 Vols.), México: FCE, 1985.

— «Una genealogía del Estado Moderno», *Estudios Públicos* 118, (2010), pp.5-55.

SPIEGEL, Gabrielle M., «La historia de la práctica: nuevas tendencias en historia tras el giro lingüístico», *Ayer* 62 (2), (2006), pp.19-50.

STRAYER, Joseph R., *On the medieval origins of the Modern State*, Princeton University Press, 1970.

TENENTI, Alberto, *Stato: un'idea, una logica. Dal comune italiano all'assolutismo francese*, Bologna: Il mulino, 1987.

VALLESPÍN, Fernando (ed.), *Historia de la teoría política* (vol. 2) Madrid: Alianza, 1990.

VÁZQUEZ GESTAL, Pablo, «¿Qué le pasó al giro lingüístico? De la narratividad a la interpretación en historiografía», *Rilce* 22 (2), (2006), pp.237-257.

VEYNE, Paul, *Cómo se escribe la Historia. Foucault revoluciona la historia*, Madrid: Alianza, 1984.

VILAR, Pierre, «Histoire marxiste, histoire en construction. Essai de dialogue avec Althusser», *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* 28(1), (1973), pp.165-198.

WALLERSTEIN, Immanuel, *El moderno Sistema mundial. La agricultura capitalista y los orígenes de la economía-mundo europea en el siglo XVI*, Madrid: Siglo XXI, 1979.

WEBER, Max, *El político y el científico*, Madrid: Alianza, 2000.

— *Escritos Políticos*, Madrid: Alianza, 1991.